

UN COVID-19 Response
and Recovery Fund
— #RecoverBetterTogether —

Pregledna studija o kvalitetu
nastave na daljinu i kombiniranog učenja u
osnovnom i srednjem obrazovanju (i SiTO) u
Bosni i Hercegovini tokom pandemije
koronavirusa

Banja Luka i Sarajevo, Novembar 2021. godine

Ovaj dokument predstavlja jednu od dvije studije urađene za potrebe projekta „Osmislimo obrazovanje ponovo! Kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja za djecu tokom i nakon COVID-19 krize, s fokusom na najugroženije“, koji zajedno provode UNICEF, UNESCO, ILO i UN Volunteers u Bosni i Hercegovini. Druga komplementarna studija „Pregledna studija o potrebama nastavnika u nastavi na daljinu i kombiniranom učenju u osnovnom i srednjem (i SiTO) obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom pandemije koronavirusa“ je takođe rezultat rada multidisciplinarnog tima istraživača iz Bosne i Hercegovine. Primarno i sekundarno istraživanje je vršeno u periodu od 9. septembra do 22. oktobra 2021. godine.

Ekspertski tim:

Amer Osmić PhD – Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka; Ivana Zečević PhD – Univerzitet u Banjaluci – Filozofski Fakultet; mr. sc. Sanel Huskić – Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka; Srđan Dušanić PhD – Univerzitet u Banjaluci – Filozofski Fakultet; Lamija Husić MA – Vanjski stručni saradnik

Stavovi i mišljenja iznesena u ovom dokumentu su autorski i ne predstavljaju nužno stavove UN-a i UN Fonda za odgovor na COVID-19 pandemiju.

Akronimi

BD	Brčko distrikt Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
COVID-19	Koronavirusna bolest
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
ILO	Međunarodna organizacija za rad
IKT	Informacijsko komunikacijske tehnologije
OER	Otvoreni Edukativni Resursi (eng. Open Education Resources)
RS	Republika Srpska
SiTO	Stručne i tehničke škole
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu
UNICEF	Fond Ujedinjenih nacija za djecu

Sadržaj

1. Uvod i svrha analize	5
2. Metodologija	8
3. Nalazi analize	12
3.1. Pregled dostupnih EU i drugih evropskih i/ili regionalnih okvira o primjeni smjernica o nastavi na daljinu i kombinovanom učenju u osnovnim i srednjim školama.....	12
3.2. Zakonski, finansijski i administrativni okvir za uspostavljanje i izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja sa fokusom na organizaciju alata i platformi za nastavu na daljinu, kao i regulatorne mogućnosti i prepreke.....	12
3.2.1. Preduslovi škola da koriste određene alate za samoevaluaciju (SELFIE, kao jedan od dostupnih evropskih alata).....	14
3.2.2. Procjene dostupnih zakonskih propisa koji omogućavaju nastavu na daljinu i kombinovano učenje od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica.....	14
3.2.3. Procjene dostupnih finansijskih alata i načini prilagođavanja finansiranja, koje bi olakšalo nastavu na daljinu i kombinovano učenje tokom pandemije koronavirusa od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica.....	16
3.2.4. Procjene dostupnih administrativnih mogućnosti adaptacija od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica.....	17
3.3. Analiza alata, platformi korištenih u učenju na daljinu u osnovnim i srednjim školama ..	18
3.4. Različiti pristupi nastavi na daljinu i kombinovanom učenju i njihov uticaj na kvalitet provođenja nastavnih planova i programa, praktične nastave, te postignuća učenika	24
4. Zaključci	31
5. Preporuke	32
5.1. Alati i platforme koji se koriste u nastavi na daljinu i kombinovanom učenju	32
5.2. Pedagoški i metodološki pristupi nastavi na daljinu i kombinovanom učenju	32
5.3. Zakonski, finansijski i administrativni okvir za uspostavljanje i izvođenje nastave na daljinu.....	33
6. Dodaci	35
Dodatak 1: Obrazovni proces u osnovnim i srednjim školama u BiH tokom pandemije koronavirusa u školskoj 2020/2021. godini.....	35
Dodatak 2: Strateški okvir EU.....	41
Dodatak 3: Učenje na daljinu u zakonima o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH	45
Dodatak 4: Detaljnja metodologija	60
Dodatak 5: Intervju protokoli sa sa predstavnicim nadležnih ministarstava obrazovanja/pedagoških zavoda; Intervju protokol sa ekspertima u oblasti obrazovanja i organizacijama civilnog društva; Intervju protokol sa predstavnicima poslodavaca.....	64
Dodatak 6: Anketni upitnici.....	70

1. Uvod i svrha analize

Studija o kvalitetu nastave na daljinu i kombinovanog učenja u osnovnom i srednjem obrazovanju (i SiTO) uključujući tehničko i strukovno srednje obrazovanje) u Bosni i Hercegovini tokom pandemije koronavirusa je provedena u okviru socio-ekonomskog plana pomoći Ujedinjenih nacija (UN) Bosni i Hercegovini (BiH); Dječiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF), Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO), Međunarodna organizacija rada (ILO) i UN volonteri (UN Volunteers) su razvili projekt „Osmislimo obrazovanje ponovo! Kreiranje kvalitetnijeg obrazovanja za djecu tokom i nakon COVID-19 krize, s fokusom na najugroženije“ da pomognu obrazovnim institucijama u BiH. Projekt se provodi u tri pilot BiH administrativne jedinice u borbi sa efektima pandemije koronavirusa, kako bi se ojačali kapaciteti vlasti koje su zadužene za obrazovanje nastavnika od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja. Projekt obuhvata obrazovne sektore od predškolskog do visokoškolskog nivoa sa svrhom obezbjeđenja kvalitetne i inkluzivne nastave na daljinu i nastavnih procesa koji uključuju i kombinovane modele učenja (engl. *blended learning*). U momentu provođenja ove studije očit je nedostatak podataka o kvalitetu primjenjene nastave na daljinu na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja¹ s obzirom da pored UNESCO Studije “Pregledna studija o kvalitetu učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“ i Studije Agencije za visoko obrazovanje Republike Srpske “Tematska analiza procesa izvođenja nastave na daljinu u toku trajanja vanrednih okolnosti izazvanih pojavom virusa korona” nema sličnih istraživanja te je uočen i nedostatak istraživanja koja su fokusirana na kvalitet obrazovanja u ovim vanrednim uvjetima. Isto tako, pretragom je utvrđeno da postoji interes za shvaćanje uticaja vanrednih okolnosti na obrazovanje što se očituje kroz nekolicinu analiza.² Samim tim, nedostatak podataka o efektima primjene nastave na daljinu na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja je osnovna motivacija za ovo istraživanje.

U svrhu suzbijanja širenja infekcije koronavirusa, od sredine marta 2020. godine, u sklopu preventivnih mjera 1.719 redovnih osnovnih škola (matične i samostalne sa područnim školama) i 45 škola za djecu sa poteškoćama u razvoju³ u BiH je bilo zatvoreno, što je direktno utjecalo na proces učenja 147.690 učenika I-V razreda, 120.369 učenika VI-IX razreda upisanih u akademsku 2019/2020. godinu kao i 24.548 nastavnika.⁴ Također, ovo se odnosi i na srednjoškolsko obrazovanje u kojem je u školskoj 2019/2020. godini u BiH u 315 srednjih škola bilo upisano je 112.796 učenika, i 12.716 nastavnika koji su bili uključeni u nastavni proces (Dodatak 1).⁵ Na

¹ UNESCO “Pregledna studija o kvalitetu učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije“, studija u fazi odobravanja), Agencija za visoko obrazovanje Republike Srpske. “Tematska analiza procesa izvođenja nastave na daljinu u toku trajanja vanrednih okolnosti izazvanih pojavom virusa korona.” (mart, 2021); dostupno na: https://www.hears.com/attachments/article/378/tematska_analiza_20210315.pdf;

² ProMente, “Procjena online nastave tokom pandemije covid-19 od strane roditelja i učenika u BiH - izvještaj (mart-juni 2020.), dostupno na: <https://www.promente.org/onlineroditeljiucenici.pdf>; “Rezultati istraživanja o utjecaju pandemije COVID-19 na mlade aktivistkinje i aktiviste”, (KULT & MOZAIK), dostupno na: <https://mladi.org/v2/phocadownload/REZULTATI%20ISTRAZIVANJA%20%20UTJECAJ%20PANDEMIJE%20COVID-19.pdf>

³ Ukupan broj osnovnih škola obuhvata matične škole i samostalne sa područnim školama. Matičnih i samostalnih škola u školskoj 2020/2021. godini bilo je 620 (od čega 607 redovnih škola i 13 škola za djecu sa poteškoćama u razvoju).

⁴ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, “Demografija i socijalne statistike: osnovno obrazovanje u školskoj 2020/2021. godini“, dostupno na: https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/EDU_03_2020_Y2_1_BS.pdf

⁵ Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, “Demografija i socijalne statistike: srednje obrazovanje u školskoj 2020/2021. godini“, dostupno na:

osnovu podataka prikupljenih putem “Brze procjene stanja i potreba - obrazovanje u Bosni i Hercegovini - Faza II”, koju su zajednički provodili UNICEF i UNESCO od juna do avgusta 2020. godine sve osnovnoškolske i srednjoškolske institucije uvele su nastavu na daljinu na *ad hoc* osnovi kako bi osigurale kontinuitet učenja za svoje učenike. Međutim, kvalitet nastave na daljinu u toj se fazi nije mogao u potpunosti procijeniti zbog nedostatka neophodnih podataka od strane institucija koje se bave osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem.

Svrha studije jeste detaljno procjenjivanje kvaliteta, nedostataka i izazova osnovnoškolskih i srednjoškolskih ustanova za izvođenje nastave na daljinu i s ciljem pružanja podrške i jačanju kapaciteta obrazovnih vlasti i institucija da sistematski osmisle rješavanje budućih kriza, ali i da se adekvatnije uključe u globalne trendove digitalizacije nastavnog procesa. U tom smislu, UNICEF je pristupio izradi ove studije, koja nudi procjenu kvaliteta nastave na daljinu na nivou osnovnog i srednjeg obrazovanja u BiH.

Kako bi se napravila procjena kvaliteta nastave na daljinu i kombinovanog učenja na osnovnom i srednjem nivou obrazovanja u BiH studija je napravila analizu sljedećih cjelina:

- EU i regionalnih okvira o primjeni smjernica o nastavi na daljinu i kombinovanom učenju u osnovnim i srednjim školama,
- zakonski, finansijski i administrativni okvir za uspostavljanje i izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog nastavnog procesa sa fokusom na organizaciju alata i platformi za nastavu na daljinu, kao i regulatorne mogućnosti i prepreke,
- vrste alata i platformi koji se koriste u osnovnim, srednjim i (uključujući SiTO), njihove glavne karakteristike i načine korištenja,
- uticaj na kvalitetno provođenje nastavnih planova i programa, uključujući različite pristupe nastavi na daljinu i kombinovanom učenju u odnosu na moderne didaktičke pristupe i izvođenje praktične nastave,
- pregled strateških praznina i mogućnosti kojima se može otkloniti, popraćen preporukama o politikama za buduće prikupljanje i sprovođenje informacija koje se odnose.

Nakon što su definisane istraživačke cjeline, osnovni faktori (koji predstavljaju logične i teorijske pretpostavke) iz tih cjelina su uzeti u razmatranje, a koji naznačavaju da se u osnovnim i srednjim školama u BiH odvija kvalitetna nastava. Model nalaže (v. Sliku 1) da kvalitetna nastava na daljinu treba biti potpomognuta digitalnim tehnologijama i novim didaktičkim pristupima kako tokom uobičajenih uslova, tako i u periodu nakon pandemije koronavirusa. Konačno finalni model je vizualiziran kao teorija promjene (engl. *theory of change*) na Slici 1 a koji uzima u obzir i ključne aspekte UNESCO filozofije⁶ razvoja obrazovanja na daljinu kao i principe koje zagovara Evropska unija (EU)⁷. Svrha razvijenog modela je dvostruka:

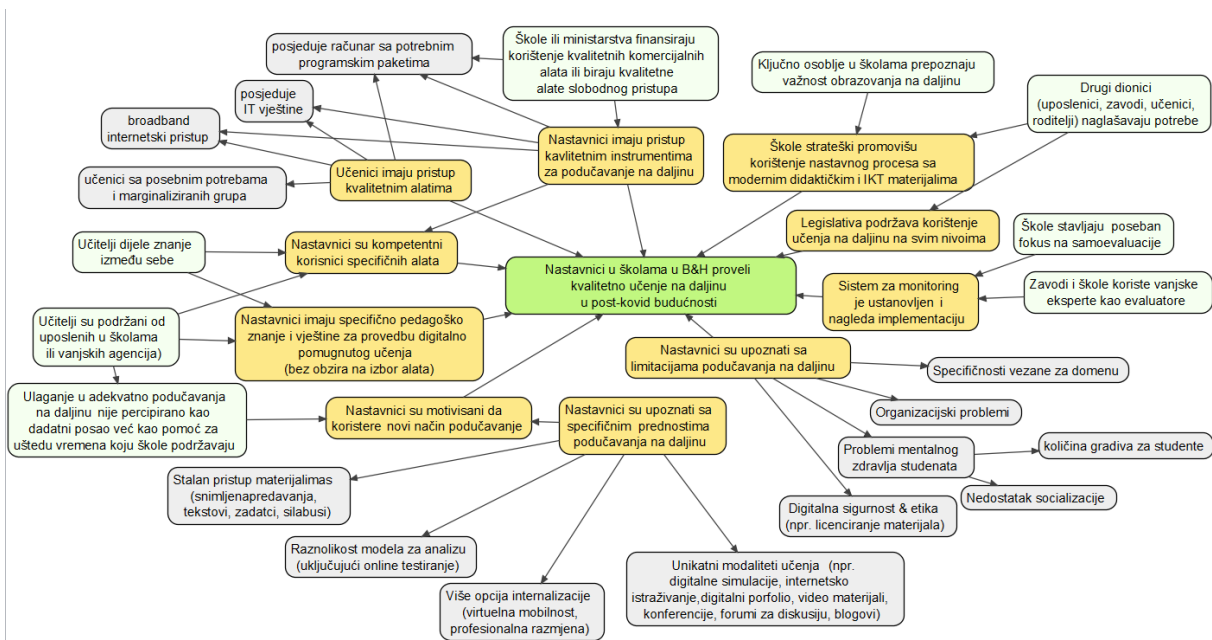
1. model može da posluži kao strateški radni model za unapređenje kvaliteta nastave na daljinu u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH;
2. model je predstavljao referentni okvir pri kreiranju instrumentarija za ispitavanje kvaliteta nastave na daljinu i faktora koji njemu doprinose.

https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2021/EDU_04_2020_Y2_0_BS.pdf

⁶ Za više pogledati “UNESCO ICT Competency Framework for Teachers (Version 3)”, dostupno na: <https://en.unesco.org/themes/ict-education/competency-framework-teachers>

⁷ Za više pogledati “European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu”, dostupno na: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466>

Slika 1. Primijenjeni model teorije promjene za studiju kvaliteta učenja na daljinu

Izvor: Razvijen prema UNESCO/BiH Pregledna studija o kvalitetu učenja na daljinu u visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini tokom COVID-19 pandemije

Uslovi u pandemiji koronavirusa prouzrokovali su vanredne okolnosti u obrazovanju i jasno naznačile stukturalne nedostatke i ranjivost postojećih sistema obrazovanja kao i potrebu za razvojem digitalne i informacijske pismenosti. Ove okolnosti takođe predstavljaju i priliku za veću digitalizaciju obrazovanja, te nude priliku da ovaj oblik podučavanja postane sastavni dio obrazovanja i nakon pandemije koronavirusa. Trenutna situacija je rezultirala evaluacijom uloge školskih institucija u pružanju kvalitetnog obrazovanja, načinu izvođenja nastave, dostupnosti obrazovanja, kao i važnosti cjeloživotnog učenja za nastavnike, te se pruža kao prilika za uvid nastavnicima i donosiocima odluka kako da unaprijede obrazovanje u BiH.

Reakcije na novonastale okolnosti, kako u BiH tako i u EU i regionu, su iziskivale od sistema obrazovanja da iznađu rješenja. Međutim, za razliku od BiH, zemlje članice EU su lakše amortizovale nastale okolnosti s obzirom da je EU u konstantnom naporu da prati i rješava izazove koje donosi ekspanzija elektronskih komunikacija i digitalizacija društva. EU je u permanentnom procesu razvoja novih politika i strategija kako bi svim segmentima društva, uključujući i sektor obrazovanja, osigurala jednak pristup vještinama i sistemima neophodnim za digitalnu transformaciju društva. EU kroz različite komunikacije, preporuke, izvještaje, deklaracije i rezolucije omogućava i usmjerava svoje članice i zemlje u procesu pristupanja, da se usmjere u pravcu koji osigurava digitalne kompetencije pojedinaca i društva.

Odgovor na izazove pandemije u osnovnim i srednjim školama se odvija unutar institucionalnog okvira obrazovanja koje je postavljeno tako da odražava administrativno uređenje BiH. Uzimajući u obzir sve navedeno, u prvom dijelu studije detaljno su opisane metodologija i ograničenja istraživanja. U nastavku studija nudi nalaze koji su proistekli iz primarnog i sekundarnog prikupljanja podataka. Na osnovu nalaza proizilaze i zaključci koje je utvrdio istraživački tim. U konačnici nude se preporuke za unapređenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja u osnovnim srednjim školama u BiH.

2. Metodologija

Metodologija za procjenu kvaliteta nastave na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH osmišljena je kako bi osigurala sistematsko i učinkovito prikupljanje podataka i triangulaciju informacija kroz različite metode i izvore, imajući u vidu pandemijske okolnosti i rokove za pisanje izvještaja. Triangulacija - dobijanje informacija iz različitih izvora - je bila neophodna s obzirom na to da je sam konstrukt kvaliteta složen i direktno ovisi o percepciji različitih učesnika ili korisnika procesa obrazovanja. Konkretno, ono što se uzima u obzir kada se procjenjuje kvalitet obrazovanja je u mnogočemu određeno subjektivnim kontekstom i potrebama, odnosno kvalitet različito vrednuju nezavisni eksperti (npr. u akreditacijskim tijelima), nadležne obrazovne vlasti, administrativno osoblje ustanova, učenici, nastavnici i poslodavci.

Za ovu studiju procjene kvalitete nastave na daljinu i kombinovanog učenja u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH tokom pandemije koronavirusa, korištena je kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda (*mixed methods approach*) za prikupljanje podataka, koja je uključivala:

- sekundarno istraživanje relevantne dokumentacije i podataka (desk analiza/pregled literature),
- polustrukturirane intervjuje sa ključnim osobama u relevantnim institucijama vezanim za osnovno i srednje obrazovanje; polustrukturirane intervjuje sa udrugama civilnog društva; polustrukturirane intervjuje sa predstavnicima poslodavaca,
- zasebne ankete za nastavnike, učenike (od IV do V razreda, od VII do IX razreda, te učenike srednjih škola – II do IV razred), stručno osoblje u školskim ustanovama.

Sekundarno istraživanje je koristilo dostupne izvore koji se odnose na nastavu na daljinu u osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju u BiH, uključujući postojeće smjernice, studije, izvještaje, analize, procjene, i pravne/zakonodavne dokumente, statute i strategije. U komparativne svrhe, korišteni su i nedavni izvještaji provedenih internacionalnih istraživanja i preporuka koje su donosile relevantne organizacije u domenu osnovnog i srednjeg obrazovanja kao reakciju na novonastalu situaciju. Primarno istraživanje je izvršeno kroz polustrukturirane intervjuje sa ključnim osobama i kroz anketiranje (zasebne ankete) učenika, nastavnika i stručnog osoblja obrazovnih ustanova u BiH.

Kad su u pitanju intervjui, uzorak je bio namjernog tipa kroz koji se osigurala zastupljenost po administrativnoj kompoziciji BiH, kao i ranija iskustva sa nastavom na daljinu. Intervjui su pretežno provedeni putem elektronskih platformi za komuniciranje, a manji dio je proveden uživo. Ukupno je intervjuisano 22 osobe (12 predstavnika institucija i 10 eksperata i predstavnika NVO sektora) koristeći protokole za intervjuje (zasebni protokoli za predstavnike obrazovnih institucija, predstavnike civilnog društva, te predstavnike poslodavaca) koji je sadržavao upite vezane za ključna pitanja iz studije. Protokol za intervju je pilotiran (jedan predstavnik osnovne škole i jedan državni službenik - uposlenik u jednom od BiH ministarstva). Operacionalnu (ciljnu) populaciju za intervjuje su činile osobe koje imaju prethodno iskustvo sa nastavom na daljinu uzimajući u obzir administrativnu strukturu BiH. Kako bi se osiguralo učešće sagovornika Kancelarija UNICEF u Sarajevu je pripremila popratno pismo koje je poslano svim potencijalnim sagovornicima kao dio imejla sa jasnim uputstvima i svrhom intervjuja.

Anketni upitnici su kreirani sa ciljem da se dobiju ključne informacije o stepenu zadovoljenosti različitih aspekata kvalitetne nastave na daljinu, aspekata koji su identifikovani u ranije navedenoj teoriji promjene. S obzirom na pandemijske uslove i na efikasnost prikupljanja podataka, odlučeno je da se ispitivanje vrši onlajn putem. Kao što je navedeno, identificirane su tri različite ciljne grupe i to: menadžment škola (direktori i stručno osoblje) koji su imali direktan uvid u provođenje nastave, nastavno osoblje koje je izvodilo nastavu u školama, te učenici u izabranim razredima i školama.

Za svaku ciljnu grupu su kreirani zasebni mjerni instrumenti (anketni upitnici). Za neke aspekte je bilo moguće tražiti istovjetne informacije iz više perspektiva i tako provjeriti njihovu saglasnost (npr. da li su bili obezbijeđeni tehnički uslovi za izvođenje kvalitetne nastave na daljinu u smislu softverskih alatki, brzine internet protoka, tehničke podrške za učenike i predavače), dok je za neke aspekte tražena informacija samo od jedne ciljne grupe, koja je procijenjena kao relevantna (npr. učenici su procjenjivali motivaciju nastavnika za prilagođavanje onlajn nastavi, stručno osoblje je predočavalo eventualne legislativne prepreke sa kojima se susreće škole).

Za svaku ciljnu (pod)skupinu konstruiran je poseban mjerni instrument – anketni upitnik. Kada su učenici u pitanju istraživanje je provedeno sa tri različita anketna upitnika za tri skupine učenika: učenici nižih i viših razreda osnovne škole i učenici srednje škole. Između ove tri skupine učenika postoje razlike u svakom segmentu razvoja (kognitivni, socio-emocionalni, fizički) što je jedan od razloga izrade posebnih upitnika za svaku skupinu. Pored toga, u prethodnih godinu i po dana, postojale su određene razlike između učenika u osnovnoj i učenika u srednjoj školi, kada je način izvođenja nastave u pitanju, što je takođe jedan od faktora, koji je zahtijevao drugačiji pristup prikupljanju podataka. Metod za prikupljanje podataka u toku istraživanja definiran je tehnikom ankete i instrumentom anketnog upitnika koji je ciljnoj populaciji distribuiran u formi upitnika putem internet (onlajn) linka kojim će moći pristupiti učenici, nastavno osoblje, direktori i stručne službe (ciljna populacija). Svi mjerni instrumenti su pilotirani (pilot istraživanje u jednoj (1) školi na osnovu prvog nivoa stratifikacije). Nakon pilota, svi instrumenti su pregledani i finalizirani. Prikupljanje podataka realizirano je potpuno anonimno i kako bi se smanjila mogućnost pretpostavke otkrivanja identiteta koja bi mogla uticati na iskrenost odgovora ciljnih skupina, definirani su samo oni demografski pokazatelji koji su povezani s osnovnim informacijama, npr. starosna dob i naučno-stručno područje u kojem nastavno osoblje predaje. Proces uzorkovanja je definiran kao stratificirani višefazni slučajni uzorak koji definira škole u koje će biti distribuiran anketni upitnik.

Višefazna stratifikacija u ovom istraživanju podrazumijevala je tri nivoa stratifikacije i to *prvo prema administrativno-političkom uređenju BiH* na tri stratuma entitete Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH), Republika Srpska (RS) i Brčko Distrikt(BD),, zatim unutar svakog stratuma (BD – jedna (1) regija) vrši se stratifikacija na *osnovu regija*: RS (tri regije – Zapad (Banja Luka), Jug (Trebinje) i Sjeveroistok (Bijeljina), FBiH (10 kantona: Unsko-sanski kanton, Posavski kanton, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, Bosansko-podrinjski kanton, Srednjobosanski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, Zapadnohercegovački kanton, Kanton Sarajevo, Kanton 10). Treća stratifikacija vršena je na osnovu *urbano-ruralne kategorizacije*⁸ škola koje imaju mogućnost da budu birane u uzorak što se primarno odnosi na osnovne škole. Prema

⁸ Prema Popisu stanovništva iz 2013. godine u Bosni i Hercegovini 53,7% stanovništva živi u ruralnim područjima dok 42,7% stanovništva živi u urbanim područjima.

raspoloživim podacima u BiH^{9,10} u srednjem obrazovanju imamo ukupno 8.134 odjeljenja koja pohađa 110.404 učenika što je 13,5 učenika po odjeljenju. Kada govorimo o osnovnom obrazovanju ukupno imamo 14.848 odjeljenja koja pohađa 268.059 učenika, što je 18 učenika po odjeljenju. Na osnovu svega navedenog u uzorak metodom slučajnog izbora odabrano je 79 osnovnih i srednjih škola od čega 52 osnovne škole i 27 srednjih škola.

U prvom koraku je Kancelarija UNICEF u Sarajevu poslala molbu za učešće u istraživanju zajedno sa popratnim pismom na relevantne imejl adrese nadležnih ministarstava obrazovanja. Nakon toga je svim školama uključenim u istraživanje poslan imejl sa jasnim uputstvima, linkom za svaku od anketa i kratkim tekstom koji je mogao biti prosljeđen dalje svim ispitanicima. Na osnovu povratnih informacija škole su, po potrebi, ponovo kontaktirane. Pojedine nadležna ministarstva obrazovanja nisu blagovremeno dostavila saglasnost za provođenje istraživanja, što je u značajnoj mjeri prolongiralo dužinu trajanja terenskog rada. Anketni upitnici su na online platformi SurveyMonkey postavljeni (otvoreni) 30. septembra 2021. godine a zatvoreni 28. oktobra 2021. godine¹¹. Nakon što su baze zatvorene dobijeni su odgovori (potpuni i nepotpuni) od 3.936 učenika, 730 nastavnika, te 131 predstavnika škole (stručno osoblje). Nivo dovršavanja anketnih upitnika (*potpuni odgovori – completion rate*) kako je i predviđeno kretao se ukupno između 54-55%, promatrano partikularno učenici u srednjim školama 55%, učenici u osnovnim školama 7-9 razred 57%, učenici u osnovnim školama 4-5 razred 52%, nastavnici 59%, te direktori i stručno osoblje 50%. Nakon formiranja baze i čišćenja iste (eliminirani su svi odgovori koji nisu kompletirani minimalno 75%, eliminirani su svi odgovori koji nisu prošli kontrolu testnih pitanja) dobili smo finalni uzorak koji je obuhvatao: učenici 2.524 (OŠ=1.575; SŠ=949); nastavno osoblje 477, te direktori i stručno osoblje 72 ispitanika. Na osnovu dobivenog uzorka možemo konstatirati da je uzorak u odnosu na ciljne skupine sa 95% vjerovatnoće, odnosno 5% rizika (interval pouzdanosti $\pm 2,46$) reprezentativan za učenike, dok je prikupljeni uzorak nastavnika sa 95% vjerovatnoće (5% rizika; interval pouzdanosti $\pm 4,46$) također reprezentativan. Kada je riječ o direktorima i stručnom osoblju odnosno upravama škola zvaničnih podataka o ciljnoj populaciji (ukupan broj uposlenih u osnovnim i srednjim školama) nema tako da se ovaj dio ciljne populacije može tretirati isključivo informativno. Također, treba napomenuti velike heterogenosti same prirode osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja i uslova izvođenja nastave, ali i mogućeg pristrasnog odziva ispitanika (vidjeti sekciju Ograničenja), kvantitativni dio studije je primarno deskriptivnog karaktera budući da nalazi i preporuke mogu značajno varirati od konteksta (tj. konkretne škole, razreda koji se pohađa). Analiza prikupljenih kvantitativnih pokazatelja (deskriptivna statistika) obavljena je u statističkom programskom okruženju SPSS (*Statistical Package for Social Sciences*), grafička obrada dobivenih podataka obavljena je putem programske platforme Numbers.

⁹ Agencija za statistiku BiH (2021) Osnovno obrazovanje u Bosni i Hercegovini - https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/EDU_03_2020_Y2_1_BS.pdf

¹⁰ Agencija za statistiku BiH (2021) Srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini - https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopstenja/2021/EDU_04_2020_Y2_0_BS.pdf

¹¹ Razlog za duži period prikupljanja podataka odnosio se dominantno na činjenicu da imamo 12 nadležnih ministarstava obrazovanja koji nisu svi u isto vrijeme dostavili saglasnosti za provođenje istraživanja.

Ograničenja istraživanja

U procesu osmišljavanja istraživanja, razvoja instrumentarija i prikupljanja podataka uzeto je u obzir nekoliko ograničavajućih okolnosti koje donekle umanjuju jačinu ponuđenih nalaza:

- Podaci su prikupljeni tokom pandemije koronavirusa. Epidemiološka situacija je direktno uticala na odziv ispitanika iz reda predstavnika škola.
- Postoji određeni broj škola koje se uopšte nisu odazvale na upit o ispunjavanju upitnika ni nakon višestrukog kontaktiranja. Od škola koje su se odazvale, njih 14 ima slab odziv učenika (30 ili manje), a za 12 škola uočen je slab odziv nastavnika (10 ili manje). Nije bilo moguće dodatno uticati na motivaciju da ankete popune nastavnici i učenici, niti se moglo uključivati u internu komunikaciji unutar škola koje su svojim zaposlenim i učenicima prosljeđivale pozivni tekst sa linkovima. Uz to, moguća je pretpostavka da je na slabiji odziv nekih škola moglo uticati i to što su prepoznavale vlastite slabosti pri provođenju nastave na daljinu, te nisu bile motivisane da te informacije budu dijeljene sa trećim licima.
- U fokusu ovog izvještaja se nalazi pitanje kvaliteta nastave. Kvalitet je teško objektivno mjerljiv bez direktne eksterne evaluacije koju bi vodili eksperti iz različitih naučno-stručnih oblasti. Nažalost, kada je u pitanju rad škola, ne postoje takva mjerila kvaliteta ni za predpandemijski period kada je riječ o Bosni i Hercegovini. Bilo je nemoguće uvrstiti gledišta potencijalnih poslodavaca i eksperata sa tržišta rada jer će realni rezultati “prisilnog prebacivanja” na onlajn učenje biti vidljivi tek u daljoj budućnosti.
- Pored kvaliteta nastave u fokusu istraživanja je bila i procjena nastavničkih digitalnih kompetencija. Ovu procjenu nije moguće izvršiti na objektivan način, pomoću ankete, jer anketa sama po sebi omogućava ispitanicima da budu subjektivni, i da daju socijalno poželjne odgovore.
- Usljed toga što su nastavnici i učenici bili preplavljeni mnogobrojnim onlajn istraživanjima tokom pandemije, metodološki je bilo neophodno kreirati relativno kratke anketne instrumente koji se mogu popuniti “u jednom sjedenju”. To je jasno naglašeno u tijelu pozivnog imejla i uvodu anketa kako bi se održala motivacija potencijalnih ispitanika i time došli do zadovoljavajućeg odziva. Istovremeno je to značilo da su određene zanimljive pojedinosti morale biti izostavljene.

3. Nalazi analize

3.1. Pregled dostupnih EU i drugih evropskih i/ili regionalnih okvira o primjeni smjernica o nastavi na daljinu i kombinovanom učenju u osnovnim i srednjim školama

Kroz intervjuje i sekundarno istraživanje utvrđeno je da su **ad hoc mjere, u svrhu provođenja nastavnog procesa u osnovnim i srednjim školama, uvedene i primijenjene u zemljama EU i zemljama regije kao i u BiH.** Precizno govoreći, u smislu strateških odgovora na pandemijske uslove, kriza je gotovo jednako pogodila sve obrazovne sisteme u Evropi. Svi sistemi obrazovanja su se našli u vanrednim okolnostima. Kako u BiH i zemljama u okruženju, tako i u zoni EU, inicijalne reakcije i mjere su bile *ad hoc*. Međutim, zemlje članice EU imaju dublji nivo strukturalnih i finansijskih okvira i sistema da pripremljenje, brže, i fleksibilnije lakše amortiziraju nastale okolnosti s obzirom da je EU u konstantnom naporu da prati i rješava izazove koje donosi ekspanzija elektronskih komunikacija i digitalizacija društva (Dodatak 2).

Za razliku od BiH, EU je u permanentnom procesu razvoja novih politika i strategija kako bi svim segmentima društva, uključujući i sektor obrazovanja, osigurala jednak pristup vještinama i sistemima neophodnim za digitalnu transformaciju društva. EU kroz različite komunikacije, preporuke, izvještaje, deklaracije i rezolucije, koje se prvenstveno odnose na medijsku i informacijsku pismenost, omogućava i usmjerava svoje članice i zemlje u procesu pristupanja, da se usmjere u pravcu koji osigurava digitalne kompetencije pojedinaca i društva.

Sekundarno istraživanje upućuje da ako se uzmu u obzir komunikacije na zvaničnim mrežnim stranicama, da je **prioritet svake države bio da se obezbijedi kontinuitet obrazovnog procesa radije nego da se osigura kvalitet obrazovanja u tom procesu.** Pregledom dostupnih informacija na zvaničnim mrežnim stranicama relevantnih ministarstava upućuje na krizno komuniciranje čiji je osnovni cilj kontinuitet održavanja nastave u osnovnim i srednjim školama. Posljedično, kao i u svakoj kriznoj situaciji, suština je uvijek sekundarni prioritet.

3.2. Zakonski, finansijski i administrativni okvir za uspostavljanje i izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja sa fokusom na organizaciju alata i platformi za nastavu na daljinu, kao i regulatorne mogućnosti i prepreke

Većina ispitanika navodi da **trenutno nema zakonskih, finansijskih i administrativnih prepreka da se ovaj vid podučavanja dodatno unaprijedi.** Nekolicina ispitanika navodi da ovo nužno ne znači da će ova oblast biti uređena na adekvatan način s obzirom da se ostavlja dojam da se čeka da prođu vanredne okolnosti kako bi se vratilo uobičajenom načinu podučavanja.

Pregledom zakona nadležnih ministarstava iz oblasti osnovnog i srednjeg odgoja i obrazovanja po pitanju učenja na daljinu uočavaju se ozbiljni nedostaci u zakonima koji bi trebali omogućiti provedbu ovog oblika nastave (Dodatak 3). Primarno i sekundarno istraživanje upućuju da **svi zakonski okviri unutar BiH nisu imali zakonska uporišta za regulisanje izvođenje nastave** na ovaj način na početku pandemije koronavirusa. Nedostatak je u jasnim zakonskim uporištima za uređivanje ovog vida obrazovanja kroz različite članove i stavove unutar zakona. Ovo se odnosi na sve zakone o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH. Kako bi se prevazišli zakonski nedostaci, neke administrativne jedinice su putem Urebi regulisale nastavu na daljinu i napravile privremene neophodne izmjene i dopune unutar važećih zakona kroz

uobičajene procedure. Npr. RS je kroz „Uredbu sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju“, otklonila zakonske prepreke za ovaj vid podučavanja učenika.¹²

Konkretno, **nastava na daljinu nije suštinski obrađena unutar zakona i podzakonskih akata.** Npr. u većini zakona nema jasne i precizne upute o specifičnostima vezane za nastavu na daljinu (uslovi za održavanje nastave na daljinu, pravila za održavanja nastave, organizacije praktične nastave, postupak provjere znanja i ocjenjivanja, realizacija nastavnog plana i programa, i slično). Obrazovne vlasti su pristupile rješavanju problema koji su vezani za nastavu na daljinu tako što su pribjegavale slobodnoj interpretaciji postojećih članova i stavova u zakonima radije nego izradi i usvajanju novih zakonskih rješenja koja bi na suštinski način regulisala ovaj vid podučavanja. Tako npr. gotovo svi zakoni (Dodatak 3) omogućavaju nastavu na daljinu kroz član o 'Eksperimentalnoj školi' gdje se navodi da „za eksperimentalnu školu može se odobriti odstupanje od odredbi ovog zakona o primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika časovima, način vrednovanja i ocjenjivanja znanja učenika, obrazovanja odjeljenja i primjene nastavnog plana i programa“.

Prema percepciji ispitanika u intervjuima zakonski okviri nisu propisivali ograničenja za izvođenje nastave na daljinu, ali isto tako navode da su svjesni da su zakoni manjkavi. U intervjuima su ispitanici istakli da nema ograničenja u zakonskom okviru, ali da nastava na daljinu nije ni precizno definisana. Kvalitativnom analizom je utvrđeno postojanje neusklađenosti zakonskih i podzakonskih akata, te **nepostojanje pravilnika o praćenju i ocjenjivanju učenika u nastavi na daljinu.**

Kroz sekundarno istraživanje je utvrđeno da **sve administrativne jedinice u BiH su napravile, ili su u procesu izrade, zakonskih rješenja koja potpuniye regulišu nastavu na daljinu.**

Podaci iz primarnog istraživanja pokazuju da su predstavnici menadžmenta škola bili podijeljeni, kada je u pitanju zakonski okvir i načini na koje se u njemu omogućava nastava na daljinu. 50% ispitanika iz menadžmenta škola se izjasnilo da im zakonski okvir omogućava održavanje nastave na daljinu, dok se 40,3% njih izjasnilo da im u zakonskom okviru nastava na daljinu nije omogućena. Ostali su bili neopredjeljeni.

Nedovoljna su finansijska izdavanja za opremanje škola tehničkom opremom, adekvatnim softverima za izvođenje nastave na daljinu, te adekvatnom internet konekcijom. Kvalitativnom analizom je utvrđeno da finansijska sredstva koja su određena za opremanje škola tehničkom opremom, obrazovnim platformama nisu bila dovoljna da bi se škole nakon proglašenja pandemije, ali i kasnije, opremile adekvatnom opremom, kako bi se nastava na daljinu izvodila na kvalitetan način. Pored toga, nisu bila planirana dovoljna sredstva za osposobljavanje nastavnog kadra da na adekvatan način koristi obrazovne platforme.

Ispitanici, koji su upoznati sa načinom rada unutar škola, navode da se, što se tiče internih odluka, akata i pravilnika unutar škola, **nema pravnih niti administrativnih prepreka za**

¹² Za više informacija o RS „Uredbu sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju“ i načinu regulisanja nastave na dalji pogledati na: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Pages/Osnovno_obrazovanje.aspx

provođenje nastave na daljinu i ovog vida obrazovanja. Isto tako je naglašeno da se školama tek trebaju obezbijediti optimalni pravno-administrativni uslovi za ovaj vid podučavanja.

Također, navodi se da su **nadležna ministarstva omogućila da se nastava relativno brzo uspostavi kada je u pitanju pravno-administrativni aspekt**. Većina prepreka je promptno otklonjena u velikoj mjeri zahvaljujući brzim intervencijama nadležnih ministarstava i vlada kako bi se osigurao kontinuitet obrazovanja.

Ispitanici navode da je **pravno i administrativno neophodno obezbijediti neku vrstu standarda za podučavanje na daljinu** u smislu definisanja minimuma kriterija i specifikacija za opremu i kvalitet internetske veze i minimum kapaciteta nastavnika.

Tokom pandemije je generalno bilo umanjeno finansiranje obrazovnih ustanova jer su sve vlade u BiH izvršile rebalanse budžeta za 2020. godinu kako bi odgovorile na pandemiju koronavirusa.¹³ Budžeti su rebalansirani i usvojeni kako bi se ublažili efekti nastali usljed vanrednih okolnosti gdje su svi nivoi vlasti pokušali uspostaviti balans jačanjem predviđenih rashoda i pronalaženjem novih prihoda, tj. rebalansiranjem budžeta. Smanjenja budžeta uglavnom su vršena na budžetskim stavkama koje nisu korištene tokom obustave izvođenja nastave u školama, a to su troškovi prevoza, režijski troškovi, nabavke sitnog inventara, ugovorne usluge, obnova i ulaganja u infrastrukturu itd.

3.2.1. Preduslovi škola da koriste određene alate za samoevaluaciju (SELFIE, kao jedan od dostupnih evropskih alata)

Kvantitativno i kvalitativno istraživanje ukazuju na to da niko od ispitanika nije upoznat, niti je koristio evropski alat za samoevaluaciju SELFI.

U obrazovnim sistemima u BiH ne postoje alati za samoevaluaciju nastave na daljinu i kombinovanog učenja. Intervjuisani ispitanici su ukazali na to da, kako ne postoje jasne smjernice za izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja, tako ne postoje ni alati kojima bi se pratio kvalitet ove nastave. Pregledom zakona ustanovljeno je da postoje preduvjeti škola za samoevaluaciju jer svi važeći zakoni propisuju različite načine i oblike samovrednovanja, vanjskog vrednovanja i planiranja odgojno-obrazovnog rada. I ovde, kao i u slučaju sa ostalim dopunama i izmjenama, neophodno je iznaći suštinska rješenja koja bi regulisala aspekt nastave na daljinu.

3.2.2. Procjene dostupnih zakonskih propisa koji omogućavaju nastavu na daljinu i kombinovano učenje od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica

Nastava na daljinu je u propisima vođena i kao "eksperimentalni vid podučavanja". Većina ispitanika je u intervjuima navela da zakoni uglavnom nisu prepoznavali ovaj vid nastave. Kako bi se zaobišle zakonske manjkavosti, inicijalno se navelo da je nastava na daljinu "eksperimentalni vid podučavanja". U nekim dijelovima BiH uporište za nastavu na daljinu je bio pravilnik o organizaciju škole u bolničkim uslovima. Škole su postupale u skladu sa zahtjevima, naredbama i odlukama nadležnih ministarstava obrazovanja. Ministarstva su svoja uporišta našla

¹³ Ujedinjene nacije, "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini: brza procjena stanja i potreba - obrazovanje u Bosni i Hercegovini Faza II"; dostupno na: https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2020-10/RNA%202%20Faza%20II_BHS_final.pdf

u odlukama entitetskih vlada o proglašenju nesreće uzrokovane pojavom koronavirusa, te u Odluci Vijeća ministara BiH o proglašenju nastanka stanja prirodne ili druge nesreće na teritoriji BiH. Kasnije su ministarstva donosila i davala detaljnije instrukcije o specifičnijim aspektima nastave: korištenje platformi, baze učeničkih radova za ocjenjivanje, kako završiti školsku godinu, itd. Trenutno su sve administrativne jedinice ili dopunile zakone, ili su u procesu dopuna, kako bi se zakonski regulisala nastava na daljinu i kombinirano učenje.

Većina administrativnih jedinica je tokom ove godine **napravila izmjene i dopune zakona** kako bi dodatno regulisala učenje na daljinu (Dodatak 3). Međutim, iako su pomaci napravljeni sa ovim dodatnim regulisanjem, **obrazovanje na daljinu nije suštinski obrađeno unutar zakona već se i dalje samo deklarativno spominje**. Također, analizom zakona može se uočiti, u većini slučajeva, da su izmjene i dopune u svrhu prevazilaženja vandrednih okolnosti radije nego istinski pokušaji da se omogući kvaliteto obrazovanje na daljinu. Neki od primjera tako navode npr. „ukoliko je na području jedinice lokalne samouprave proglašenja vandredna situacija, u školama na području te jedinice lokalne samouprave obustavlja se rad dok traje vandredna situacija“, ili „ministar/ica može odobriti, zavisno od klimatskih ili drugih uvjeta, pomjeranje početka nastave u prvom i drugom polugodištu i produžetak zimskog odmora, s tim da se u toku školske godine ostvari godišnji fond nastavnih sati predviđen nastavnim planom i programom i da svi programski sadržaji budu realizirani“, kao i „izuzetno, ministar može iz opravdanih razloga, za sve ili za pojedinu školu, donijeti drugačiju odluku o organizaciji nastave i odmoru učenika (vjerski praznici, vremenske prilike, epidemije i drugo)“.

Identifikovan je vrlo mali udio izmjena i dopuna zakona koji suštinski regulišu ovaj vid podučavanja. Čak i sa izmjenama i dopunama vrlo malo zakona eksplicitno prepoznao ovaj vid obrazovanja i ima u zakonu npr. član „obrazovno-vaspitni rad može da se ostvaruje i kao nastava na daljinu“. Napredne izmjene i dopune su još rijeđe, kao na primjer da „u realizaciji nastave u online okruženju mogu se koristiti digitalni i drugi sadržaji, koji se pripremaju u skladu sa kriterijima za evaluaciju digitalnih i drugih obrazovnih sadržaja, koje donosi ministar“. Ova dopuna u stvari govori o otvorenim obrazovnim sadržajima (eng: *open educational resources*) koji su uvaženi kao jedna od okosnica obrazovanja na daljinu. Također treba imati na umu da se kroz interna akta škola¹⁴ mogu kompezirati mnogi trenutni nedostaci nastave na daljinu, ali u konačnici zakoni moraju regulirati ovaj vid podučavanja. Također, malo administrativnih jedinica prepoznaje vrijednost ovog načina podučavanja te je spremna da ga koristi i unaprijedi i u postpandemijskom periodu obezbjeđujući u zakonima članove koji to i regulišu kao npr. “u toku nastavne godine koja se odvija u redovnom nastavnom procesu u školi, škola je dužna u godišnjem programu rada planirati četiri sedmice online nastave, po dvije u svakom polugodištu, u skladu sa utvrđenim rasporedom časova i satnicom za redovnu nastavu”.

¹⁴ Akti regulišu naziv i sjedište škole, osnivača škole, obaveze škole prema osnivaču, djelatnost škole, način i uslove obavljanja djelatnosti, odnos prema korisnicima usluga, statusne promjene, način sticanja i raspoređivanja sredstava za rad, utvrđivanje vrste i oblika organizovanja odgojno-obrazovnog rada, utvrđivanje oblika i načina osnovnog obrazovanja odraslih, utvrđivanje oblika i načina obrazovanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama, uslove za prijem nastavnika, stručnih saradnika i vannastavnog osoblja u radni odnos, način donošenja pravila o kućnom redu, način ostvarivanja saradnje škole sa roditeljima učenika, sticanje i raspoređivanje sredstava, postupak i utvrđivanje specifičnih sadržaja u okviru nastavnih planova i programa, organizovanje rada učeničkih zadruga u školi, postupak stručnog usavršavanja nastavnika, vrednovanje rada nastavnika, ocjenjivanje i postupak sticanja višeg stručnog zvanja, nadležnosti, prava, obaveze i odgovornosti, način izbora i broj članova školskog odbora, postupak imenovanja i razrješenja direktora, stručne organe škole i njihove nadležnosti, opšte akte i način njihovog donošenja, lica ovlašćena da pored direktora zastupaju školu i njihova ovlašćenja i odgovornosti, način ostvarivanja javnosti rada, ostvarivanje prava, obaveza i odgovornosti zaposlenika škole i druga pitanja.

„Zakone smo prilagodili, te donijeli prateće podzakonske akte, te na taj način stvorili zakonski osnov za organizovanje i realizovanje nastave na daljinu.“

„Treba postojeći zakonski okvir dodatno prilagoditi u oblastima: način realizacije nastave, programskih sadržaja, ocjenjivanja učenika i sl. Treba urediti podzakonske akte, potrebno je izvršiti standardizaciju online nastave, IKT opreme.“

„Potrebno je planirati novu regulativu za online nastavu, kao i sredstva za provođenje. Treba urediti i okolnosti za obrazovanje talentovanih, sportista koji dosta putuju, bolesnih itd.“

„Obrazovne vlasti (vlade i ministarstva) su kroz različite uredbe, odredbe i naloge dali smjernice za realizaciju nastave. U dobroj mjeri obrazovnim ustanovama je omogućeno da same odluče na koji način će se odvijati nastava na daljinu (Viber, Skype, itd.).“

3.2.3. Procjene dostupnih finansijskih alata i načini prilagođavanja finansiranja, koje bi olakšalo nastavu na daljinu i kombinovano učenje tokom pandemije koronavirusa od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica

Sekundarno i primarno istraživanje ukazuju da je **finansiranje obrazovanja tokom pandemije koronavirusa bilo revidirano**. Sve administrativne jedinice u BiH su izvršile rebalans budžeta za 2020. godinu kako bi odgovorile na vanredne uslove.¹⁵ Istraživanje ukazuje na to da su svi budžeti revidirani i da su svi usvojeni kako bi se ublažili efekti nastali usljed vanrednih nepredviđenih okolnosti. Rebalans je u većini slučajeva rađen na način da su određena sredstva koja nisu bila toliko aktuelna tokom zatvaranja škola (npr. transport, režijski troškovi, sitni inventar) relocirana u neke druge obrazovne ili pak druge namjene. Pored ove gotovo standardne prakse bilježimo i primjere interventnih mjera sa svrhom uvećanja finansiranja, npr. Ministarstvo prosvjete i kulture RS je izdvojilo dodatnih tri miliona KM. za obrazovanje. UN izvještaj iz 2020. godine “Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini” navodi da “[o]d 14 obrazovnih vlasti, samo su četiri navele da sektor obrazovanja u njihovim administrativnim jedinicama neće biti podložan rebalansu budžeta, dok su dvije navele da plan rebalansa budžeta u njihovoj administrativnoj jedinici tek treba da bude usvojen”.¹⁶ Izvještaj nadalje navodi da je planirano da u osam administrativnih jedinica sektor obrazovanja bude predmet rebalansa te je procijenjeno da kumulativni iznos smanjenja budžeta u 2020. godini može biti u iznosu od ukupno 14,775,853 KM.¹⁷ Nadalje se navodi:

“[s]manjenja budžeta uglavnom su vršena na budžetskim stavkama koje nisu korištene tokom obustave izvođenja nastave u školama, a to su troškovi prevoza, režijski troškovi, nabavke sitnog inventara, ugovorne usluge, obnova i ulaganja u infrastrukturu itd. Ispitanici iz Kantona Sarajevo naveli su da smanjenja budžeta za usluge po ugovoru o djelu, usvojena u sklopu prvog rebalansa budžeta u maju 2020. godine, ugrožavaju realizaciju redovnog školskog procesa budući da je time onemogućeno finansiranje nekih od neophodnih pripremnih aktivnosti (npr. godišnji zdravstveni pregledi nastavnika i školskog osoblja, računovodstvene usluge, raspisivanje konkursa za nastavno osoblje za novu školsku godinu itd.). Shodno tome, u

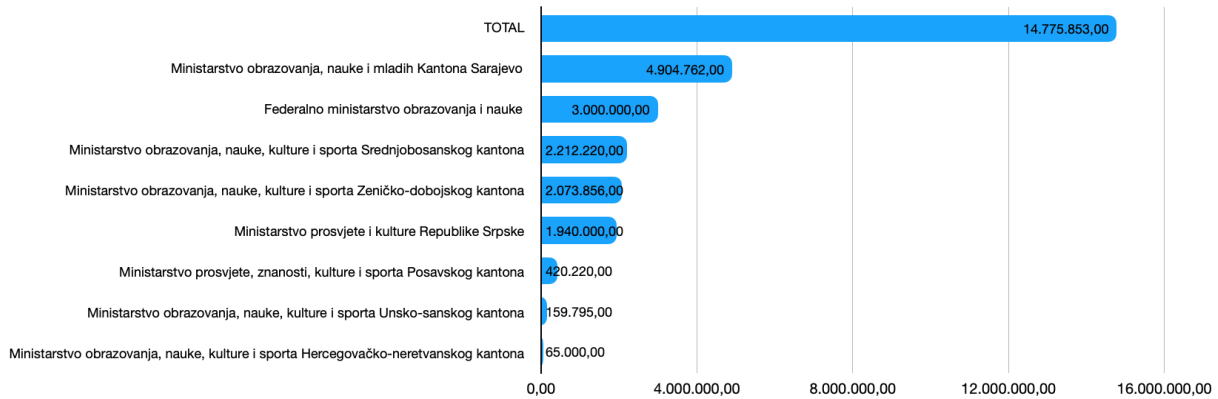
¹⁵ Ujedinjene nacije, “Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini: brza procjena stanja i potreba – obrazovanje u Bosni i Hercegovini Faza II”; dostupno na: https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2020-10/RNA%202%20Faza%20II_BHS_final.pdf

¹⁶ Ujedinjene nacije, “Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini”, p. 21.

¹⁷ *Ibid.*

drugom rebalansu budžeta usvojenom u julu 2020. Vlada je dobila zadatak da izvrši povrat sredstava obrazovnom sektoru u iznosu od oko 600.000 KM kako bi se osigurala sredstva za osnovnu potrošnju u sklopu priprema za početak nove školske godine.“¹⁸

Slika 2. Smanjenja budžeta za obrazovanje po administrativnim jedinicama (KM)

Izvor: Ujedinjene nacije, "Smanjenje uticaja pandemije COVID-19 na učenje djece i mladih u Bosni i Hercegovini", p.21.

Predstavnici menadžmenta škola većinom (76,4%) smatraju da postojeći finansijski okvir ne zadovoljava potrebe škole za izvođenjem nastave na daljinu i kombinovanog učenja. 13,9% njih smatra da je taj finansijski okvir adekvatan.

Prema mišljenju intervjuisanih predstavnika ministarstava, iako se situacija razlikuje od škole do škole, **nije bilo problema u provođenju javnih nabavki**. Problem je bio u nedostatku IKT opreme na tržištu, koju je bilo teško nabaviti pa se znalo dešavati da tenderi propadnu.

„Odobrena su dodatna sredstva od strane Vlade Bosansko-podrinjskog kantona za nabavku opreme za škole. Sredstva su obezbijedena za nabavku opreme, za izradu revidiranih izvedbenih planova i programa za osnovne i srednje škole u kojima su izbačeni nepotrebni sadržaji, nastavnicima informatike su plaćene su obuke za nastavnike, koje su kreirali i vodili.“

“Vlada Unsko-sanskog kantona je u određenom obimu nabavljala IKT opremu za učenike slabijeg imovnog stanja.“

Predstavnici menadžmenta škola su bili skeptičnijih stavova i podijeljenog mišljenja o procesu provođenja javnih nabavki. Upitani da li su imali teškoće u provođenju javnih nabavki, predstavnici menadžmenta škola (21%) su izjavili da nisu, a 37,1% njih je rekao da jesu imali problema, dok je njih 41,9% dalo odgovor da ne znaju.

3.2.4. Procjene dostupnih administrativnih mogućnosti adaptacija od strane obrazovnih vlasti svih administrativnih jedinica

Kvalitativnim istraživanjem utvrđene su različite aktivnosti koje su preduzimale obrazovne vlasti, kada je u pitanju adaptacija na novonastalu situaciju proglašenjem pandemije koronavirusa. Neophodno je da se napravi razlika između dvije školske godine, 2019/2020. i 2020/2021, jer su 2019/2020 svi obrazovni sistemi u BiH bili zatečeni i potpuno nespremni da

¹⁸ Ibid.

odreaguju na adekvatan način. Nakon što su škole zatvorene, vlasti u obrazovnim sistemima su počele da se bave pitanjem nastavka nastavnog procesa. U pojedinim obrazovnim sistemima obrazovne vlasti su ispitale kapacitete IKT opreme kod nastavnika i učenika i nakon što su dobili informaciju da je više učenika i nastavnika koji nisu u mogućnosti da nastavu na daljinu prate i izvode uz pomoć IKT, **donijeli su odluku da se snimaju časovi i emituju putem TV kuća**. Tako su učenici osnovnih škola svakodnevno slušali kraća predavanja iz predmeta koje imaju, a raspored predavanja je unaprijed bio pripremljen. U drugim obrazovnim sistemima je nastava izvođena u realnom vremenu, po rasporedu koji je postojao i ranije, prije pandemije koronavirusa.

U cilju osposobljavanja što većeg broja nastavnika za korištenje IKT u svrhu izvođenja nastave na daljinu **predstavnici obrazovnih vlasti i menadžmenta škola su se oslonili na nastavnike informatike**, za koje su smatrali da su solidno obučeni i da kao takvi, sa svojim informatičkim kompetencijama, mogu da budu od pomoći svojim kolegicama i kolegama. Njihove edukacije bile su prve edukacije nastavnika u domenu tehničkih kompetencija za provođenje nastave na daljinu.

U narednoj školskoj 2020/2021. godini vršene su različite adaptacije u provođenju nastave, a sve u cilju dobijanja na kvalitetu i postepenog vraćanja učenika i nastavnika u škole. U pojedinim obrazovnim sistemima se i dalje nastava izvodila isključivo na daljinu u realnom vremenu (razlog je bila loša epidemiološka situacija i savjeti kriznih štabova), dok su drugi obrazovni sistemi vraćali učenike i nastavnike u škole, ali uz različite modifikacije nastave na sljedeći način:

- Odjeljenja su dijeljena u manje grupe i časovi su trajali po 20-30 minuta i svi su izvođeni u školama.
- Odjeljenja su dijeljena u manje grupe i časovi su trajali po 45 minuta, ali su učenici jednu sedmicu išli u školu, a drugu su nastavu pratili onlajn. Dakle vršena je rotacija grupa.
- U nekim opštinama se vršilo i selektivno zatvaranje škola u skladu sa epidemiološkom situacijom i u tim slučajevima se nastava vršila isključivo onlajn.

3.3. Analiza alata, platformi korištenih u učenju na daljinu u osnovnim i srednjim školama

Predstavnici menadžmenta škola smatraju da su bazični kapaciteti škola za provođenje nastave na daljinu bili dobri, dok predstavnici nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda smatraju da su bili nedovoljni. Opremljenost škola računarima i kvalitet internet konekcije je 39,4% ispitivanih radnika iz menadžmenta procijenio kao dobre, 22,5% smatra da su imali vrlo dobre kapacitete, dok 5,6% smatra da su početkom pandemije njihove škole bile odlično opremljene za provođenja nastave na daljinu. Predstavnici nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda su stava da je neophodno opremanje škola i učenika IKT opremom, te bolja internet konekcija.

Intervjuisani ispitanici (nadležne obrazovne vlasti, ekspeti i NVO sektor) smatraju da se u početku pandemije tehnički kapaciteti škola bili veoma slabi, da bi se s vremenom osnaživali. Situacija se postepeno poboljšavala, vršila se nabavka IKT opreme putem donacija i preko Ministarstva. Internet mreže u školama uglavnom nisu bile dovoljno jako da bi podržale kompletnu nastavu. Intervjuisani smatraju da situacija nije bila dobra ni tokom totalnog

zatvaranja kada su nastavnici radili od kuće. Brojni među nastavnicima, kao i učenici, nisu imali tehničke resurse za provođenje online nastave. Zbog toga su ministarstva i škole pojedincima davali tehničku opremu na revers. Tokom intervju sa predstavnicima organizacija ProMente i Step by step¹⁹ ukazano je na jedan od rezultata njihovog istraživanja, koji pokazuje da oko 30% nastavnog osoblja nije imalo kvalitetnu konekciju. Situacija sa internetom je bila još lošija u ruralnim područjima. Brojni pomenuti problemi su se pokušali prevazići organizacijom časova koji su bili prenošeni preko različitih televizijskih servisa.

“U vrijeme pandemije su najveći problemi bili nedostatak informatičke opreme za nastavnike čiji je rad bio jedan period isključivo od kuće. Škole su imale opremu, ali je bio „lock down“ te je Ministarstvo reagovalo na način da je na revers davalo na upotrebu računare nastavnicima i učenicima iz porodica slabijeg imovnog stanja.“

“To proljeće kad je počelo baš je loše stanje bilo sa internetom. Na početku pandemije narod se prepao i otišao je iz grada na selo, na vikendice, rodbini. To je još više opteretilo ionako lošu konekciju u tim perifernim djelovima“.

“Generalno su bili loši tehnički kapaciteti. Bio je loš pristup internetu, a sve škole ga nisu ni imale, bio je i nedostatak sužbenih laptopa. Nastava preko TV-a je bilo nužno zlo jer je bila jedini masovni način komunikacije.“

“Osnovnim školama u Republici Srpskoj je u okviru projekta „Dositej“ isporučeno preko 20.000 laptopa za učenika i preko 2.000 laptopa za nastavnike. Takođe, u okviru projekata sa međunarodnim organizacijama osnovnim školama je isporučeno preko 200 laptopa za nastavnike i preko 700 tableta za učenike. Srednjim školama je u okviru projekata sa međunarodnim organizacijama isporučeno 50 STEM laboratorija sa oko 200 laptopa za nastavnike. U saradnji sa kompanijom Mtel se konstantno radi na poboljšanju internet veze u školama, uvođenje optike (gdje to tehnički uslovi dozvoljavaju) i uvođenje bežičnog interneta u područna odjeljenja.“

Kada su učenici u pitanju, oni su najčešće koristili računare, mada je u uzorku učenika osnovne škole bilo gotovo podjednak procenat onih koji su koristili telefone i onih koji su koristili računare. Također, među osnovcima je i veći procenat učenika koji su imali svoj telefon, nego svoj računar.

Tabela 1. Digitalni uređaji koje su učenici koristili u nastavi na daljinu i kombinovanom učenju (%)

	Školska godina 2019/2020		Školska godina 2020/2021	
	Telefon	Računar	Telefon	Računar
Osnovna škola	48,6	51,4	48,0	52,0
Srednja škola	42,3	57,7	42,3	57,7

Kvalitativno istraživanje je ukazalo da nedostaju jasne smjernice za provođenje nastave na daljinu i kombinovano učenje. Intervjuisani su bili saglasni u tome da nepostojanje jasnih smjernica o provođenju nastave na daljinu i kombinovano učenje uveliko otežava rad i

¹⁹ <https://www.promente.org/onlineroditeljiucenici.pdf>

nastavnika i učenika. Takođe, smatraju da je bitno provesti standardizaciju nastave na daljinu i kombinovanog učenja.

„Trebaju promijeniti norme, online nastava treba više da se vrednuje. U normalnim okolnostima treba da je bude u manjem obimu, ali da ima više vremena za pripremu.“

„Potrebno je obezbijediti opremu školama, jaču internet mrežu, obuke za nastavnike. Sada smo u osnovne škole (u Republici Srpskoj) uveli predmet Digitalni svijet od drugog do petog razreda, koji može osnažiti određene kompetencije učenika.“

„S obzirom na tok pandemije modifikovaće se i mjere po pitanju nastave na daljinu s obzirom na zastupljenost iste u nastavi. Ministarstvo radi na unapređivanju ovog vida nastave te sagledava najbolji način kako bi se našao balans između nastave uz primjenu savremenih tehnologija i tradicionalne nastave u učionicama kao i valjanog omjera digitalizacije nastavnih sadržaja.“

Predstavnici menadžmenta škola i nastavnici smatraju da su škole većinom obezbijedile adekvatne softverske platforme koje su nastavnici i učenici koristili u nastavi na daljinu. Kvalitativnom analizom je utvrđeno da se u početku nastava uglavnom odvijala putem Viber-a, da bi se kasnije koristile raznovrsne platforme i aplikacije. 81,9% predstavnika menadžmenta i 74,6% nastavnika su se izjasnili da su njihove škole imale softversku platformu, koju su koristili za provođenje nastave na daljinu. 58,1% nastavnika smatra da obezbijedeni softver zadovoljava većinu potreba školske nastave, ali da mu nedostaju neke naprednije opcije, dok 28,9% njih smatra da softver koji su koristili u potpunosti zadovoljava potrebe nastave. Iako veći procenat nastavnika smatra da ponuđenim softverskim platformama nedostaju napredne opcije, u upitniku su navodili prijedloge koji ne predstavljaju napredne opcije. Neki od prijedloga su:

„Platforme nisu napravljene za praktičnu nastavu.“

„Učenici nižih razreda osnovne škole ne mogu samostalno da koriste platformu.“

Navedeni problemi su definitivno uticali na kvalitet nastave na daljinu, kao u domenu praktične nastave, tako i u radu sa učenicima nižih razreda osnovne škole, ali isto tako indirektno ukazuju na problem digitalnih kompetencija nastavnika, koji ih je onemogućio da daju konkretne prijedloge o nedostajućim naprednim opcijama.

Preko 40% ispitivanih nastavnika smatra da im obezbijedene softverske platforme omogućavaju: komunikaciju sa učenicima (58,1%), organizaciju nastave (41,3%), postavljanje resursa za učenje (41,7%), izvođenje nastave na daljinu organizovanjem video poziva (48%).

Korištene softverske platforme nisu bile adekvatne određenom procentu učenika. Problemi sa kojima su se susretali učenici osnovnih škola bili su sljedeći: poteškoće da pristupe platformi (18,44%), nedovoljno znanja kako se prosljeđuju domaći zadaci na platformi (7,25%), kompleksnost platforme (4,55%). Kada su srednjoškolci u pitanju oni nisu imali problema sa korištenjem platformi.

Intervjuisani su isticali da su nadležna ministarstva nudila različite platforme nastavnicima, ali i da su ostavljali dovoljno prostora da nastavnici sami odaberu na kojoj će platformi da rade.

„U početku su se koristile dvije platforme, MOODLE i Microsoft office 365, kasnije zbog boljih mogućnosti, sve škole su prešle na Microsoft office 365. Svi alati su besplatni za škole. Škole su imale pravo izbora platforme, birali su najjednostavnije platforme za korištenje, jer nisu bili dovoljno kapacitirani. Sveučilište u Mostaru je kreiralo platformu ŠKOLARAC, na principu MOODLE-a je funkcionisala, vremenom se pokazalo da je ova platforma bolja za starije razrede osnovne škole i za srednju školu, dok je za niže razrede osnovne škole u upotrebi bio Google Classroom.“

Postoji razlika u procjeni pedagoške i tehničke opremljenosti nastavnika od strane predstavnika menadžmenta i samih nastavnika, s jedne strane i predstavnika nadležnih ministarstava, predagoških zavoda, nevladinih organizacija i eksperata u oblasti obrazovanja. Ključni eksperti i predstavnici nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda smatraju da su glavni problemi i izazovi na početku pandemije bili: nedostatak adekvatne opreme; nedostatak vještina za korištenje opreme; nastavni programi koji nisu bili prilagođeni novom načinu izvođenja nastave, loša internet konekcija, nedostatak pedagoških i didaktičkih kompetencija za provođenje nastave na daljinu, kao i neadekvatni zakonski okviri, te neadekvatna tehnička opremljenost učenika za praćenje nastave na daljinu. Intervjuisani smatraju da su se obrazovne ustanove solidno adaptirale novonastalim okolnostima i da su protekle školske godine uspješno privedene kraju. O nekim specifičnostima ukazuju citati intervjuisanih.

“Nastava na daljinu u našim uslovima nije bila organizovana do pojave pandemije virusa Korona. Saradnjom i zajedničkim radom, uspjeli smo da organizujemo nastavu na daljinu. Prvenstveno smo organizovali snimanje časova na javnom servisu, a nakon toga smo omogućili i nastavu na daljinu primjenom različitih platformi. Nije bilo jednostavno niti lako, ali cilj je bio da nema prekida kontinuiteta nastave. Sve prepreke sa kojima smo se suočavali, od toga da učenici nisu imali tehniku za praćenje nastave, da nisu imali internet, telefone i drugo, smo rješavali na način da su škole učenicima na revers davali laptop, te smo u saradnji sa određenim kompanijama obezbjedili učenicima telefone, kao i internet.“

“Izrazito teško je bilo u početku. Manje administrativne jedinice su se lakše snašle. Npr. Kanton Goražde (Bosansko-podrinjski kanton, op.aut) ima šest osnovnih i tri srednje škole pa nam je relativno lako bilo da organizujemo nastavu u ovim vandrednim okolnostima“.

“Kvalitet u srednjoj školi je bio bolji. Stariji učenici su odrasliji, a i bolje vladaju tehnikom. Generalno, online nastava je prošla bolje nego što smo očekivali.“

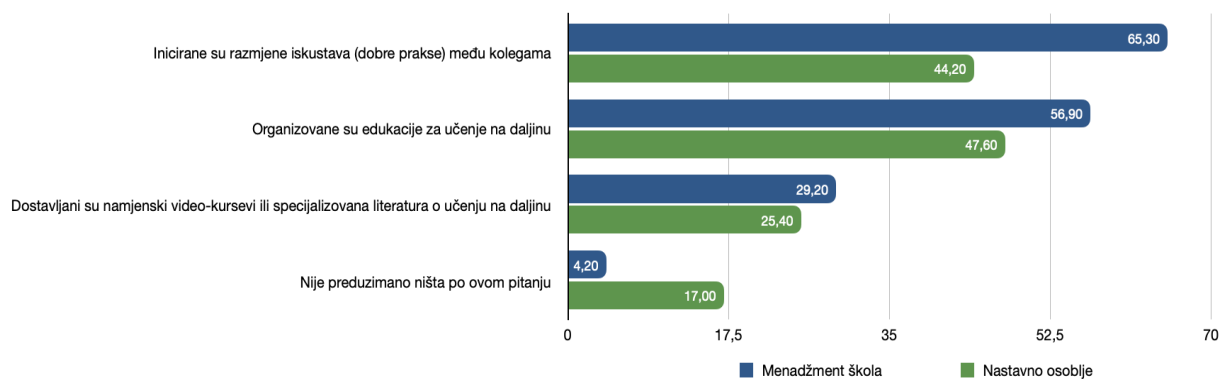
Predstavnici menadžmenta osnovnih i srednjih škola (77,5%) smatraju da su njihovi nastavnici imali i adekvatnu opremu za rad u nastavi na daljinu, kao i da su razvili određene kompetencije za izvođenje ovog vida nastave. Međutim, 36,5% nastavnika je izjavilo da je imalo neadekvatan računar koju su koristili u nastavi na daljinu. 50,9% njih se žalilo na slabu internet konekciju, 38,8% je reklo da su imali nedostatak pomoćne opreme kao što su: kamere,

mikrofoni, slušalice, a 24,1% ne posjeduju specijalizovani softver za uređivanje audio-video snimaka. 21,2% nastavnika nisu imali nikakvih problema sa tehnikom.

56,9% predstavnika menadžmenta je izjavilo da su nastavnici imali organizovane edukacije za nastavu na daljinu. Treninge su organizovala nadležna ministarstva, pedagoški zavodi, kao i međunarodne organizacije: UNICEF, UNESCO, OSCE, GIZ, i dr. Prvi treninge su provodili nastavnici informatike za svoje kolegice i kolege. Rezultat svi ovih edukacija jeste stav 63,3% nastavnika da su tehnički kompetentni za korištenje softverskih rješenja, namijenjenih za izvođenje nastave na daljinu. 65,3% predstavnika menadžmenta je istaklo međusobnu razmjenu iskustava koju su imali njihovi nastavnici, dok je 29,2% njih reklo da su nastavnicima dostavljani različiti materijali iz kojih su mogli da uče i rade na razvoju svojih kompetencija u ovoj oblasti.

Kako se u školama radilo na razvoju digitalnih i profesionalnih kompetencija za provođenje nastave na daljinu, može se vidjeti u sljedećem grafikonu.

Grafikon 1. Razvoj digitalnih i profesionalnih kompetencija nastavnika za provođenje nastave na daljinu

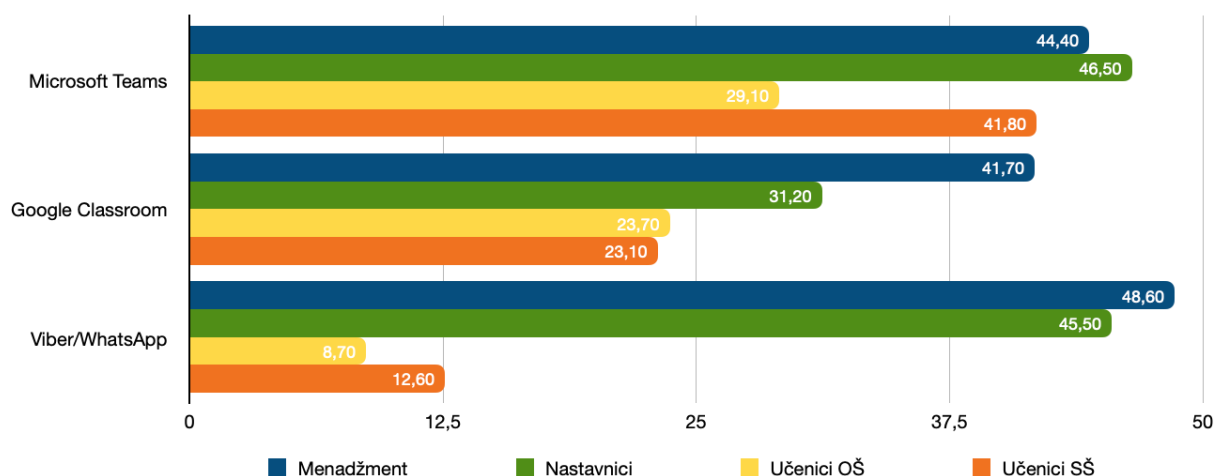
U nastavi na daljinu pretežno su se koristila sljedeća softverska rješenja: Microsoft Teams, Google Classroom i Viber/Whatsapp. Svi ispitanici (menadžment, nastavnici i učenici) su istakli da se u školama dominantno koristila platforma Microsoft Teams²⁰, zatim aplikacije Google Classroom²¹ i Viber/Whatsapp.²²

²⁰ Microsoft Teams predstavlja platformu za komunikaciju, koja posjeduje sljedeće funkcije: razmjenu poruka (chat), videokonferencije, postavljanje i čuvanje datoteka i integraciju aplikacija. U njoj se istovremeno mogu koristiti i drugi Microsoft programi (Word, Excel, Power Point, One Drive). Kada je razmjena poruka u pitanju, ona može da bude personalizovana, ali i na nivou grupe. Dokumenti koji se na njoj postavljaju mogu i da se uređuju. Takođe, ona omogućava i videa i audio pozive. Svi pozivi mogu da budu i zakazani unaprijed, ali i da se uspostave bez prethodnog zakazivanja. Ono što je posebno korisno nastavnicima, jeste to da se na ovoj platformi mogu izrađivati testovi, kvizovi u svrhu provjere znanja učenika. (<https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-teams/group-chat-software>).

²¹ Google Classroom je besplatna web aplikacija koja se koristi u edukativne svrhe. Ona koristi i druge aplikacije kao što su: Google Drive, Google Docs, Google Slides, Google Forms, Gmail, Google Calendar. Nastavnik je taj koji kreira Učionicu i u nju poziva učenike. Google Classroom omogućava razmjenu poruka, postavljanje i čuvanje datoteka. Ovo je vrlo jednostavna aplikacija, koja omogućava nastavniku da svaki učenički rad direktno komentariše u samoj učionici. Poruke se mogu razmjenjivati na nivou grupe, ali i individualno. Ova aplikacija ne nudi mogućnost video poziva, ali se može koristiti dodatna Google aplikacija Google Meet za direktne video pozive i održavanje nastave. (<https://edu.google.com/products/classroom/>)

²² Viber/Whatsapp su aplikacije koje prvenstveno služe za svakodnevnu komunikaciju među ljudima i nisu pravljene za korištenje u edukativne svrhe. One omogućavaju povezivanje više ljudi, pravljenjem grupa, te brzu razmjenu informacija i dokumenata. Međutim, ograničene su memorije. (<https://www.viber.com/en/>; <https://www.whatsapp.com/>).

Grafikon 2. Platforme i aplikacije korištene u nastavi na daljinu u školskim godinama 2019/2020 i 2020/2021

Navedene su i neke specifične ideje, kada je riječ o platformi koja bi mogla da se koristi u nastavi na daljinu, pa je jedan ispitanik iz osnovne škole napisao: *"Diskord nije samo za igrice, može se od njega napraviti odlična platforma za školu."*

Nastavnicima i stručnim saradnicima je obezbijedena adekvatna obuka za primjenu softverskih rješenja u izvođenju nastave na daljinu. Kvantitativni dio istraživanja ukazuje na to da su profesionalci iz menadžmenta (81,7%) i nastavnog osoblja (65,3%) zadovoljni obukom koja im je omogućena, kada je u pitanju primjena softverskih rješenja koja su koristili u provođenju nastave na daljinu. 63,6% nastavnog osoblja smatra da su dovoljno kompetentni za primjenu tehnologija u nastavi na daljinu i adekvatno provođenje te nastave. Pored toga što većina nastavnika smatra da su imali adekvatnu edukaciju, 68,2% njih smatra da bi bilo potrebno da se još dodatno edukuju u ovoj oblasti.

Intervjuisani su isticali da su obuke za postojeće platforme bile kratkoročne i informativnog karaktera, tj. da nisu obezbijedile nastavnom osoblju dublje i složenije poznavanje istih.

„Trebala je biti bolja obuka za podršku u korištenju tehničke opreme. Zajedno sa jednom firmom su organizovane obuke, ali su one kratko trajale (3 sata). Više su bile instrukcija nego obuka. Nije bila nikakva metodička obuka za nastavu na daljinu. Bilo je pojedinačnih pozitivnih primjera.“

„Obuke nisu bile dovoljno precizne, na tome još treba raditi. TEAMS je ok, ali nastavnici nisu znali koristiti brojne opcije koje ta platforma omogućava.“

Poteškoću za nastavno osoblje je predstavljalo nedovoljno poznavanje engleskog jezika, zbog čega su imali ograničen pristup edukacijama. Većina materijala za treninge koji su pohranjeni na jednom od dostupnih Otvorenih Edukativnih Resursa (eng: OER), jesu na engleskom jeziku.

Podijeljeno je mišljenje učenika o organizaciji edukacija o korištenju softverskih rješenja za provođenja nastave na daljinu. Učenici i osnovnih i srednjih škola su se gotovo podjednako izjašnjavali o tome da li su imali edukaciju o načinima korištenja softverskih rješenja koja su im data za učestvovanje u nastavi na daljinu. 49% učenika osnovnih škola i 43,3% srednjih su rekli da su imali edukaciju, dok se 40% učenika osnovnih škola i 42,6% srednjih izjasnilo da tu edukaciju nisu imali.

3.4 Različiti pristupi nastavi na daljinu i kombinovanom učenju i njihov uticaj na kvalitet provođenja nastavnih planova i programa, praktične nastave, te postignuća učenika

Većina predstavnika menadžmenta škola smatra da su imali dobru koordinaciju sa nadležnim ministarstvima i pedagoškim zavodima tokom nastave na daljinu i kombinovanog učenja. 38% predstavnika menadžmenta smatra da je koordinacija sa nadležnim ministarstvima i pedagoškim zavodima bila dobra, 18,3% je vide kao vrlo dobru, dok 9,9% ispitivanih smatra da su imali odličnu koordinaciju. Na ovakvo zadovoljstvo saradnjom i podrškom nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda potencijalno može da utiče i to što je 95,8% ispitivanih predstavnika menadžmenta škola reklo da su do njih dolazile informacije i instrukcije o provođenju nastave na daljinu iz nadležnih ministarstava i pedagoških zavoda. U uzorku ispitivanih postoje i oni koji smatraju da je ta koordinacija bila loša i veoma loša (33,8%).

Kvalitativno istraživanje je ukazalo na to da kod ispitanika **dominira stav da je postojala koordinacija između nadležnih ministarstava, pedagoških zavoda i škola, ali je ona uglavnom bila jednosmjerna.** Svodila se često na to da su ministarstva slala instrukcije i uputstva, ali je izostajala kvalitetna povratna informacija iz škola o tome kako su doživljavali sve te informacije, da li su im bile jasne i primjenjive. Neki od ispitanika su isticali da nisu bili zadovoljni komunikacijom škola sa roditeljima.

„Mi iz Ministarstva imamo dojam da smo dosta uradili, vjerovatno škole na terenu misle da nismo.“

„Nivo komunikacije na relaciji ministarstvo-škola-direktor-nastavnici je bio intezivan. Međutim ta kominukacija je bila jednosmjerna. Uočen je nedostatak dvosmjerne komunikacije tj. iz pravca nastavnik-direktor-škola-ministarstvo. Zbog vanrednih okolnosti prioritet je bio održati nastavu kako-tako.“

„Upute su bile jednosmjerne na relaciji Ministarstvo-škola, ali saradnja na relaciji škola-roditelj je skoro u potpunosti izostala, loša koordinacija.“

Kvalitet nastave na daljinu predstavnici menadžmenta, nastavnika i učenika osnovnih i srednjih škola procjenjuju kao dobar. Predstavnici menadžmenta osnovnih i srednjih škola najviše smatraju da je kvalitet nastave na daljinu bio dobar (46,5%), dok 26,7% njih smatra da je bio loš. 26,7% ispitivanih predstavnika menadžmenta škola smatraju da je kvalitet nastave na daljinu bio vrlo dobar i odličan. U skladu sa doživljajem kvaliteta i zadovoljstvo nastavom na daljinu je visoko. 56,6% nastavnika ističe da su zadovoljni i veoma zadovoljni organizacijom nastave na daljinu, 28,4% njih ne izražava ni zadovoljstvo ni nezadovoljstvo, dok je 13% nastavnika nezadovoljno svojim vođenjem nastave na daljinu. 48,6% učenika srednjih

škola procjenjuje kvalitet nastave na daljinu kao dobar, dok 37,6% njih ne daje procjenu niti da je dobar, niti da je loš, a 13,8% njih vidi ovu vrstu nastave kao lošu.

Kada su učenici osnovnih i srednjih škola u pitanju **učenici osnovnih škola (68,4%) su izričiti u tome da ne žele ovakvu nastavu sljedeće školske godine**, dok je kod učenika srednje škole mišljenje drugačije. 42,4% njih je ne bi željelo u ovakvom formatu, 40,9% su za ovakav vid škole, dok je 16,7% njih neopredjeljeno.

Intervjuisani ispitanici su saglasni da je predviđeni nastavni plan i program realizovan u potpunosti. Međutim, stav je i da ishodi učenja nisu savladani u najboljoj mjeri. Nažalost, prema njihovim riječima, nisu provedene opsežne i kvalitetne evaluacije, koje bi ukazivale na nivo realizovanih ishoda učenja.

„Nije provedeno istraživanje, ali period od tri mjeseca je pokazao da obrazovni ishodi nisu najbolje savladani. Rezultati uspjeha u učenju i vladanju su bili bolji nego prije pandemije. Da li su ostvareni obrazovni ishodi, ne znamo jer nije rađena evaluacija.“

„Postoje povratne informacije od škola, ali i ne prava evaluacija. Svaki odjeljski starješina je sedmično dostavljao izvještaj o nivou uspostavljene komunikacije sa učenicima. Nismo vršili provjeru postignuća učenika, nemamo egzaktne pokazatelje.“

„Ocjene su slične u odnosu na period prije pandemije, ali je kvalitet nastave slabiji, kao i zadovoljenost ishoda učenja. Sada to treba nadoknaditi.“

Nastavnici smatraju da postoji još prostora za napredak kada su pedagoške i metodičke kompetencije za izvođenje nastave na daljinu u pitanju, a istog su stava i intervjuisani predstavnici nadležnih ministarstava, pedagoških zavoda, te eksperti iz oblasti obrazovanja. 68,2% ispitivanih nastavnika smatra da im je neophodna dodatna edukacija, 21,5% njih nije opredjeljeno po ovom pitanju, dok 10,3% njih smatra da su im dodatne edukacije nepotrebne.

Ispitanici u intervjuima su saglasni da su nastavnom osoblju veoma neophodne edukacije iz oblasti realizacije nastave (priprema časa, osmišljavanje video materijala, korištenje različitih digitalnih alata u svrhu podučavanja), ocjenjivanja učenika, davanja povratne informacije. Pored toga napominjali su da je takođe neophodno da i nastavno osoblje uvidi potrebu za usavršavanjem i cjeloživotnim učenjem.

Ekspertica iz oblasti visokog obrazovanja je istakla: *„Potrebne su odmah obuke, izrada modula za metodologiju učenja i podučavanje na daljinu, a potom postaviti module da budu online dostupni.“*

Predstavnik nevladine organizacije ukazuje da prema njihovom istraživanju 30% nastavnog osoblja nije imalo profesionalno usavršavanje: *„Profesija koja podučava - ne uči.“*

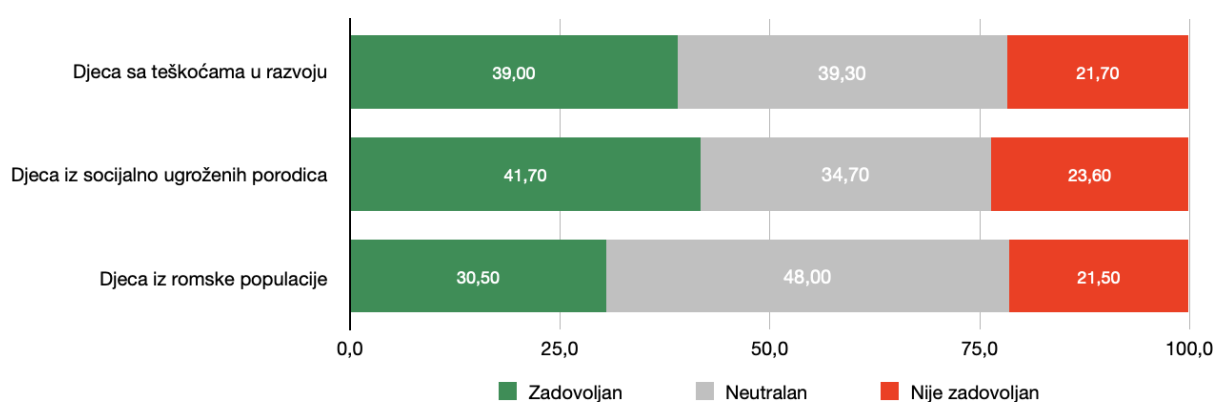
Nastavnici su podijeljeni u stavovima o adekvatnoj podršci u radu sa djecom iz marginalizovanih grupa. 50,8% nastavnika i nastavnica smatra da su imali podršku u radu sa djecom iz socijalno ugroženih porodica, dok 32,2% njih tu podršku nije imalo. Kada je u pitanju rad sa djecom koja imaju problema u razvoju 38,1% nastavnika je istaklo da je imalo podršku u

radu, dok je 40% reklo da im je ta podrška izostala. I u radu sa djecom romske populacije veći je procent nastavnika koji nisu imali podršku (42,2%), nego onih koji su izjavili da su imali (25,2%).

Intervjuisani predstavnici organizacija koje se bave zaštitom prava osoba iz marginalizovanih grupa smatraju da ova djeca nisu tretirana kao grupa djece kojoj je neophodna drugačija podrška, kao ni njihovi roditelji. Nije postojala direktna komunikacija sa učenicima niti sa roditeljima.

Nastavnici nisu zadovoljni uključivanjem djece iz marginalizovanih grupa u nastavu na daljinu. Veći je procent nastavnika koji nisu zadovoljni učešćem djece iz marginalizovanih grupa u procesu nastave na daljinu.

Grafikon 3. Nivo zadovoljstva nastavnika: Uključivanje djece iz marginalizovanih grupa u nastavu na daljinu

Za učenike s poteškoćama predviđeni su pomoćnici u nastavi tako da je ostvarena saradnja na relaciji nastavnik-pomoćnik-roditelj-učenik, međutim u praksi je bilo dosta problema i neostvarenih planova. Bile su date posebne instrukcije za rad sa djecom koja imaju poteškoće u razvoju. Bilo je veoma izazovno, jer se moralo sve individualizovati.

"Bila je instrukcija, ali je u praksi to bilo loše. Asistenti u nastavi su zbog mjera morali biti u svojim kućama."

"Prosljeđivani su materijali, mobilni timovi su materijale, urađene za uslove pandemije, slali roditeljima i učenicima sa invaliditetom. Video uputstva su bila vrlo korisna, ali je bio urađen nedovoljan broj video uputstava."

"Model rada treba biti 1 na 1, kada se govori o učenicima s invaliditetom."

Kada je u pitanju romska populacija, prelazak na nastavu na daljinu je pokazao sve nedostatke obrazovanja iz perspektive romske populacije. Veliki broj porodica nema struju, televiziju, te nisu mogli da isprate nastavu na daljinu. Pored toga, nisu imali ni standardnu podršku roditelja, koju su drugi učenici uglavnom imali. Udruženja koja predstavljaju romsku populaciju ili rade sa njima, pokušali su pomoći koliko su mogli.

"Udruženje Otaharin je kroz svoj program obezbjedilo da 4 učiteljice, 2 romska asistenta i 2 volontera asistiraju djeci. Pokrivali su 100 djece. Oni koji su imali podršku su i završili razred."

"Romska djeca su bila u gorem položaju od ostalih, jer 90% djece nema funkcionalnu pismenost. Jedan od ključnih problema je što tokom online nastave djeca uglavnom nisu imala pomoć od roditelja. Posljedice su niži nivo znanja."

Ishodi učenja se u protekle dvije školske godine procjenjuje kao značajno slabiji u poređenju sa prethodnim godinama. I nastavnici (82,9%), kao i predstavnici menadžmenta (72,5%) procjenjuju da je došlo do značajnog pada u savladavanju obrazovnih ishoda u protekle dvije školske godine. Među menadžmentom imamo 11,3% odgovora koji ukazuju na to da je uspjeh učenika u nastavi na daljinu značajno ili nešto bolji, nego u prethodnim godinama. Za razliku od njih, nastavnici u svega 3,2% ističu da je došlo do poboljšanja. Jedan od potencijalnih razloga lošijih uspjeha učenika u nastavi na daljinu može da se traži i u procjeni nastavnika da su dva najčešća negativna faktora nastave na daljinu neaktivnost (61%) i nemotivisanost (56%) učenika i učenica.

Sa ovim mišljenjem možemo da uporedimo i neke odgovore učenika osnovnih i srednjih škola i da bolje razumijemo zašto je percepcija nastavnika o njihovom uspjehu ovakva.

Tabela 2. Stavovi učenika prema procesu učenja, razumijevanja i motivacije u nastavi na daljinu u školskoj 2019/2020. godini

Školska 2019/2020. godina	Učenici i učenice osnovnih škola		Učenici i učenice srednjih škola	
	DA	NE	DA	NE
U toku onlajn nastave sam bolje učio/la nego kada smo redovno išli u školu.	18,2%	73,8%	32,9%	56,3%
Bolje sam razumio/la gradivo koje smo radili na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	9%	86,7%	18,7%	69,3%
Trebalo mi je više vremena da napišem zadaću koju smo dobijali na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	72,9%	22,2%	65,1%	29,5%
Imao/la sam više teškoća pri pisanju zadaće na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	64,5%	30,9%	49,9%	44,5%
Roditelji su mi morali više pomagati na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	58%	37,9%	12,8%	81,8%
Imao/la sam problema da se motivišem i učestvujem u nastavi za vrijeme onlajn nastave.	54,7%	37,8%	50,4%	43,4%
Onlajn nastava mi je bila interesantnija nego redovna nastava.	23,4%	70,7%	38,7%	52,4%

Tabela 3. Stavovi učenika prema procesu učenja, razumijevanja i motivacije u nastavi na daljinu u školskoj 2019/2020. godini

Školska 2020/2021. godina	Učenici i učenice osnovnih škola		Učenici i učenice srednjih škola	
	DA	NE	DA	NE
U toku onlajn nastave sam bolje učio/la nego kada smo redovno išli u školu.	22,5%	66,8%	39,4%	45,9%
Bolje sam razumio/la gradivo koje smo radili na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	13%	78,7%	24,7%	58,2%
Trebalo mi je više vremena da napišem zadaću koju smo dobijali na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	65,4%	27,7%	50,5%	39,3%
Imao/la sam više teškoća pri pisanju zadaće na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	58%	33,7%	39,1%	49%
Roditelji su mi morali više pomagati na onlajn nastavi, nego u redovnoj nastavi.	54%	40%	13%	78,6%

Rezultati u tabelama ukazuju na to da su učenicima bili otežani procesi učenja i razumijevanja gradiva u nastavi na daljinu. Većini je bilo potrebno više vremena da urade zadaću, a takođe većina prijavljuje i probleme u izradi zadaće. Ovo je naravno uticalo na motivaciju da se uči i vježba. Posebno je bitno istaći i važnu ulogu roditelja učenika osnovnih škola, koju su ti učenici i prepoznali, kada je učenje i razumijevanje nastavnog gradiva u pitanju.

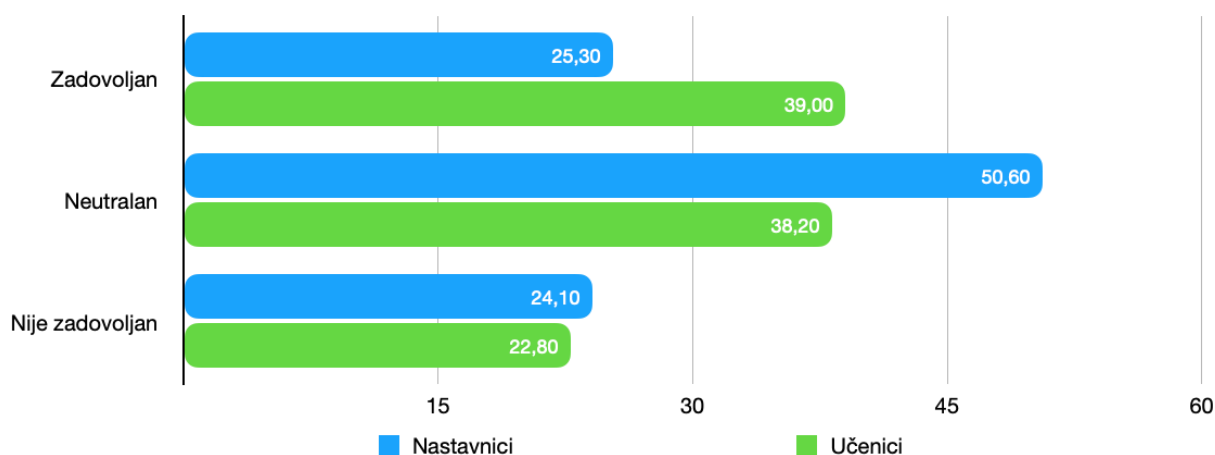
Evidentirane su poteškoće u organizaciji praktične nastave. Ispitivani nastavnici (53,8%) nisu organizovali praktičnu nastavu u toku drugog polugodišta školske 2019/2020. godine, dok je situacija u školskoj 2020/2021. godini nešto povoljnije, jer je 62,4% nastavnika izjavilo da su imali praktičnu nastavu. U drugom polugodištu školske 2019/2020. godine su praktičnu nastavu češće izvodili onlajn (57,3%), dok je u školskoj 2020/2021. godini praktična nastava dominantno izvođena u školi (45,6%), u školi i kod poslodavca (25,3%) i onlajn (22,8%).

Predstavnik jedne od kompanija u intervjuu ističe da je na početku pandemije koronavirusa uspostavljena saradnja sa nastavnicima praktične nastave, čiji učenici dolaze na praksu u tu kompaniju. Zdravstvena zaštita učenika je bila najveći rizik, niko nije htio preuzeti odgovornost u slučaju pojave koronavirusa kod učenika, tako da se praktična nastava, u prvom talasu pandemije, nije realizovala. Za poslodavce je dodatni problem predstavljala činjenica da je kompanija od radnika zahtijevala maksimalno poštivanje svih higijensko-epidemioloških mjera, te se pojavio strah da bi učenici mogli prenijeti koronavirus radnicima u kompaniji. **Saradnja sa školom je prevashodno zavisila od spremnosti nastavnika praktične nastave za saradnju sa kompanijom.**

„Ukoliko je nastavnik bio zainteresovan, saradnja se i ostvarila na način da su inženjeri iz kompanije objašnjavali procese iz programa praktične nastave.“

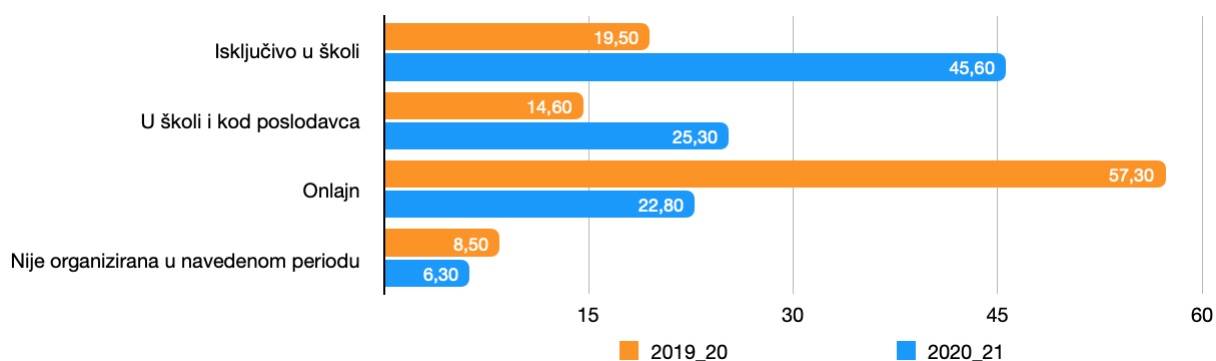
Predstavnik kompanije je zaključio da **na nivou škola nije postojao sistemski plan kako realizovati praktičnu nastavu**. Neki od poslodavaca navode da je saradnja zavisila od spremnosti nastavnika praktične nastave za saradnju sa kompanijom, npr. *”Ukoliko je nastavnik bio zainteresovan, saradnja se i ostvarila na način da su inženjeri iz kompanije objašnjavali procese iz programa praktične nastave. Nije ništa bilo planski i sistemski organizovano na nivou svake škole.”* Kakvo je zadovoljstvo nastavnika i učenika praktičnom nastavom prikazano je u narednom grafikonu.

Grafikon 4. Nivo zadovoljstva nastavnika i učenika: provođenje praktične nastave u protekle dvije školske godine

Nastavnici i učenici imaju različitu percepciju zadovoljstva provođenjem praktične nastave u protekle dvije školske godine. Prema dobivenim podacima 25,3% ispitanih nastavnika i 39,0% učenika su zadovoljni izvođenjem praktične nastave u dvije školske godine koje su pogođene promjenama načina provođenja praktične nastave uzrokovane koronavirusnom pandemijom. Uočava se da su nastavnici najčešće neutralni odnosno niti su zadovoljni, niti nezadovoljni provođenjem praktične nastave (50,6%), dok je značajno manje učenika navelo neutralni nivo (38,2%). S druge strane 24,1% nastavnika i 22,8% učenika nije zadovoljno organizacijom praktične nastave. Da je bilo promjena pokazuje i naredni grafikon u kojem je prezentiran način na koji je praktična nastava organizirana u dvije školske godine.

Grafikon 5. Način organizacije praktične nastave u odnosu na školske godine 2019/20 i 2020/21

Grafikon 5 pokazuje jasne promjene u načinu izvođenja praktične nastave u odnosu na početak pandemije koronavirusa odnosno školsku 2019/20. godinu gdje se praktična nastava najčešće odvijala onlajn što je naveo svako drugi nastavnik (57,3%) koji je upoznat sa odvijanjem ovog

načina nastavnog procesa. Stanje se značajno mijenja kada je riječ o školskoj 2020/21. godini, odnosno većina ispitanih nastavnika (45,6%) navodi da se praktična nastava provodi isključivo u školi. Svega 25,3% nastavnika navodi da je praktična nastava provedena u školi i kod poslodavca. Također, važno je napomenuti da svega 6,3% nastavnika navodi da praktična nastava u školskoj 2020/21. godini nije organizirana (8,5% u školskoj 2019/20. godini).

4. Zaključci

Kvalitet nastave na daljinu i kombinirano učenje u osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH tokom pandemije koronavirusa bio, i još uvijek jeste, daleko od optimalnih uvjeta i kvaliteta. Postoje značajne zakonske prepreke u svim zakonima o obrazovanju u BiH za provedbu učenja na daljinu. Pored manjkavosti zakonskih **okvira nedostaju i strateški okviri i odrednice za djelovanja po pitanju učenja na daljinu, s obzirom da nema naznaka o izradi planova i aktivnosti koji bi ovaj vid podučavanja stavile u javne politike u obrazovnim sistemima u BiH.** U takvim uvjetima, u kombinaciji sa neadekvatnim budžetskim odvajanjima, škole nisu bile u mogućnosti odgovoriti potrebama većeg stepena digitalizacije tokom pandemije; slično će biti i u budućnosti ukoliko se svi nivoi vlasti u BiH ne odrede prema ovoj problematici kao prema nečemu što je od suštinskog značaja ne samo za obrazovanje već i za normalno funkcioniranje društva.

Istovremeno, nosioci procesa podučavanja na daljinu dijele mišljenje i uvjereni su da su se adekvatno adaptirali novonastalim okolnostima, te da su školske godine uspješno privedene kraju. Iz te perspektive uočljivo je da je glavni dio izazova i problema tokom pandemije bio: nedostatak adekvatne opreme, nedostatak digitalnih kompetencija za korištenje opreme, loša mrežna konekcija, nastavni programi koji nisu bili prilagođeni novom načinu izvođenja nastave, nedostatak pedagoških i didaktičkih kompetencija za provođenje nastave na daljinu, te neadekvatna tehnička opremljenost učenika za praćenje nastave na daljinu. Identifikovana ograničenja u kombinaciji sa finansijskim, administrativnim i legislativnim nedostacima, su značajno doprinijeli lošijem kvalitetu izvedbe nastave na daljinu. Ipak, ispostavilo se da su nosioci nastavnih procesa uspjeli da završe predhodnu školsku godinu zadovoljavajuće.

Ono što posebno zabrinjava da je ova školska godina počela bez rješavanja nekih od suštinskih problema koji onemogućavaju da obrazovanje na daljinu bude izvedeno kvalitetno sa odgovarajućim rezultatima u smislu željenih ishoda učenja. Stiče se dojam da većina učesnika u obrazovnom procesu kao da čeka da vanredne okolnosti okončaju i da se vrati uobičajenom načinu obrazovanja. Na primjer, nešto manje od polovine učenika će vjerovatno pratiti nastavu na daljinu preko pametnih telefona, a ne računara, što ukazuje na potencijalni problem adekvatnog učešća u samom procesu nastave, posebno u segmentima nekih oblika interaktivne nastave; ili, nedostatka sistematizacije sa jasnim smjernicama o provođenju nastave na daljinu i kombinovanog učenja, kao i konkretizacije pravila za održavanja nastave, korištenje platformi, organizacije praktične nastave, postupak provjere znanja i ocjenjivanja, realizaciju nastavnog plana i programa, itd.

Sistemi obrazovanja su se potrudili da amortizuju novonastalu situacija kako bi se smanjili negativni efekti na obrazovanje učenika kroz koordinaciju između nadležnih ministarstava, pedagoških zavoda i škola. Međutim, s obzirom da nisu napravljeni adekvatni suštinski i strukturalni pomaci, za očekivati je da će i ova školska godina završiti kao i prethodna sa umanjenim kvalitetom nastave i sa parcijalnim ispunjenjem očekivanih ishoda učenja.

5. Preporuke

5.1. Alati i platforme koji se koriste u nastavi na daljinu i kombinovanom učenju

Uspostavljanje standarda za izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja. Standardi za izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja podrazumijevu jasno definisanje uslova u kojima se ovi vidovi nastave provode, uloge svih aktera, aktivnosti koje te uloge podrazumijevaju, te odgovornosti svakoga od njih. Standardi bi trebali da sadrže i jasne smjernice kako se provodi nastava na daljinu i kombinovano učenje. Kako je funkcija standarda da obezbijede i kvalitet, neophodno je da se na osnovu njih vrši izrada alata za evaluaciju i samoevaluaciju rada škola, te evaluaciju i samoevaluaciju rada nastavnika.

Uspostavljanje kvalitetne organizacije nastave na daljinu i kombinovanog učenja, koja treba da ima zadovoljene sljedeće predulove:

- planiranje i organizacija nastave na daljinu, koja se vrši na nivou škole,
- škola treba da ima odgovarajuću i kvalitetnu IKT opremu, te stabilnu i kvalitetnu internet konekciju,
- platforma preko koje se odvija nastava na daljinu je jedinstvena za sve nastavnike i učenike na nivou škole,
- svi nastavnici i učenici treba da imaju adekvatnu IKT opremu, te kvalitetnu i stabilnu internet konekciju,
- nastavnici treba da imaju razvijene digitalne kompetencije.

Opremanje škola IKT opremom, te softverskim rješenjima neophodnim za kvalitetno izvođenje nastave na daljinu i kombinovanog učenja i obezbjeđivanje kvalitetne internet konekcije. Vrlo je bitno da škole budu adekvatno opremljene ukoliko se teži podizanju nivoa kvaliteta nastave na daljinu i kombinovanog učenja. Pored toga, u cilju razvoja digitalnih kompetencija i nastavnika i učenika vrlo je važno da škole imaju savremenu IKT opremu, adekvatna softverska rješenja i kvalitetnu internet konekciju.

5.2. Pedagoški i metodološki pristupi nastavi na daljinu i kombinovanom učenju

Izrada savremenih kurikuluma za osnovno i srednje obrazovanje, koji bi podržavali izvođenje nastave na daljinu i kombinovano učenje. Savremeni kurikulumi koji ostavljaju dovoljno prostora za fleksibilnost nastavnika u izvođenju nastave, a kreirani su u cilju razvoja kompetencija za 21. vijek, su kurikulumi koji su lako prilagodljivi nastavi na daljinu i kombinovanom učenju i nekim novim uslovima izvođenja nastavnog procesa.

Kontinuirane edukacije svih zaposlenih u vaspitnoobrazovnim ustanovama²³. Učenje je cjeloživotni proces i u skladu sa tim edukacije zaposlenih u vaspitnoobrazovnim ustanovama trebaju da budu kontinuirane i obavezujuće za sve. One ne treba da bude usmjerene

²³ Više o ovom se nalazi u Studiji pod nazivom "Pregledna studija o potrebama nastavnika u nastavi na daljinu i kombinovanom učenju u osnovnim i srednjim (i TVET) školama BiH tokom pandemije koronavirusa"

samo na provođenje nastavnog procesa, pa samim ti se ne trebaju odnositi samo na nastavnike, već na sve zaposlene. Kultura i klima škole su vrlo bitne u razvoju svakog djeteta. Kako bi obrazovni sistem nudio adekvatno obrazovanje za djecu i mlade, neophodno je da se u njemu razvijaju škole koje su otvorene za svako dijete i u kojima svako dijete ima mogućnost da razvija svoje kapacitete do maksimuma.

Osavremenjavanje načina izvođenja praktične nastave. U skladu sa globalnim razvojem, neophodno je raditi na osavremenjavanju pristupa praktičnoj nastavi. Neosporno je da je vrlo bitno da se učenicima ukazuje prilika da praktičnu nastavu izvode na radnim mjestima, koja bi sutra oni trebali da zauzmu, ali je isto tako bitno da im se omogući da, kada god je to korisno i smisleno, praktičnu nastavu obavljaju koristeći se digitalnim tehnologijama. Kako bi se radilo na osavremenjavanju praktične nastave neophodno je edukovati i nastavnike i poslodavce u ovom pravcu djelovanja. Ove edukacije nužno treba da sadrže edukacije iz oblasti digitalnih kompetencija, izvođenja praktične nastave u onlajn postoru (tamo gdje je to moguće i ima smisla), te praćenja realizacije i napretka učenika u obavljanju praktične nastave.

5.3. Zakonski, finansijski i administrativni okvir za uspostavljanje i izvođenje nastave na daljinu

Doraditi zakone o obrazovanju kako bi se jasno i precizno omogućilo adekvatno provođenje nastave na daljinu. Neophodno je suštinski riješiti obveze i pravila za nastavu na daljinu. Ovo se naročito odnosi na provjeru znanja na mrežnim platformama.

Donijeti preciznije akte, uredbe i pravilnike kada je u pitanju uključivanje nastavnih aktivnosti na daljinu u već postojeće sisteme i okvire kako bi detaljno uredile ovu oblast obrazovanja u ustanovama za koje su ministarstva nadležna. Akti, uredbe, pravilnici trebaju osigurati, kako da, u narednoj kriznoj situaciji svaka individualna škola zna kako postupiti, tako i da je jasno definisan sam proces izvođenja nastave i šta sve on podrazumjeva.

Pokrenuti proces utvrđivanja činjeničnog stanja za svaku osnovnu i svaku srednju školu u svrhu uspostave potpune digitalizacije svih nastavnih procesa. U konačnici ministarstva trebaju **osigurati standardizaciju** mrežnih platformni, računarske opreme, tehničkih i metodoloških kompetencija nastavnika, i sl. u administrativnim jedinicama gdje su nadležna.

Razmotriti mogućnost uvećanja budžetskih sredstava za obrazovanje. Potrebno je uvećati stavke(u) u budžetu koje se odnosi na realizaciju nastavnog procesa u online okruženju. Unutar spomenute budžetske stavke potrebno je odvojiti sredstva za nabavku IKT opreme, jačanje mreže, razvoj digitalnih i pedagoških kompetencija nastavnika, inoviranje zakona i podzakonskih akata. Povećanje budžeta za ovu namjenu trebaju izvršiti nadležna ministarstva obrazovanja, ali i vlade u čijem sastavu ministarstva djeluju.

Osmisliti javne politike koje bi osigurale kontinuiranu digitalizaciju nastavnih procesa i nakon pandemije. Strategije i akcioni planovi, uvezani sa realnim izvorima finansiranja, trebaju utvrditi činjenično stanje za svaku školu pojedinačno kako bi se osigurala održiva digitalizacija nastavnih procesa.

Napraviti modele i načine za krizno komuniciranje. Naročitu pažnju obezbjediti da napravljeni modeli za komuniciranje obezbjeđuju nesmetan i učinkovit protok informacija od svih dionika i ka svim dionicima u obrazovnim procesima.

Donatori, međunarodne organizacije, razvojne agencije, i organizacije civilnog društva trebaju **podržati napore svih učesnika u procesu uspostave funkcionalnog sistema** obrazovanja na daljinu kroz svoje programe i projekte.

6. Dodaci

Dodatak 1: Obrazovni proces u osnovnim i srednjim školama u BiH tokom pandemije koronavirusa u školskoj 2020/2021. godini

Prema zvaničnom podacima Agencije za statistiku BiH, u školskoj 2020/2021. godini u BiH u 1.764 osnovnih škola upisano je 268.132 učenika, što je u odnosu na prethodnu školsku godinu manje za 5.902 učenika, ili 2,2 %. Učešće broja učenika u odnosu na ukupan broj učenika iznosi 48.7 % (130.556).

U školskoj 2020/2021. godini u prve razrede je upisano 28 549 učenika, što je u odnosu na školsku 2019/2020. godinu manje za 2,3 %. Od ukupnog broja učenika, u nižim razredima (od prvog do petog razreda, odnosno ISCED 1) je bilo 55,1 % učenika, dok je u višim razredima (od šestog do devetog razreda, ISCED 2) bilo 44,7 % učenika. U nastavni proces bio je uključen 24 548 nastavnik, a od toga 18 018 žena ili njih 73,4 .

U školskoj 2020/2021. godini u BiH u 314 srednjih škola upisano je 110 534 učenika, što je u odnosu na prethodnu školsku godinu manje za 2 399 učenika, ili 2,1 %. U nastavni proces bilo je uključeno 12 735 nastavnika, a od toga 7 921 žena ili 61,2 %. Najveći broj učenika pohađa tehničke škole 55,9 %, zatim gimnazije 21,6%, dok je u stručnim školama 19,1% učenika.

U nastavku slijede informacije nadležnih obrazovnih vlasti:

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Srpske: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. Prije početka školske godine Ministarstvo je donijelo "Plan organizovanja rada u osnovnim i srednjim školama u školskoj 2020/2021. godini za vrijeme trajanja pandemije virusa korona (SARS-COV2)". Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS i Institut za javno zdravstvo RS dali su preporuke Ministarstvo prosvjete i kulture RS za organizaciju nastavnog procese vodeći računa preventivno o zdravlju učenika i nastavnika, a direktori osnovnih i srednjih škola bili su obavezni rad škole prilagoditi tim preporukama. Osigurane su potrebne količine zaštitnih (maske, viziri) i dezinfekcionih sredstava i tečnog sapuna, koje su se kontinuirano dostavljale svim odgojno-obrazovnim ustanovama u RS.

Ovisno o procjenama Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite RS i Instituta za javno zdravstvo RS, nastava je organizirana u školama, s tim da je školski čas i u osnovnim i u srednjim školama skraćen na 20 minuta, razredi podijeljeni na pola, a nastavnici su morali po dva puta održati ste časove. Takođe su bili u obavezi svim učenicima koji su bili u samoizolaciji ili bolesni osigurati da i oni imaju pristup istim sadržajima. Ukratko, nastavnici su podnijeli najveći teret što se tiče obrazovanja i izvođenja nastave u doba pandemije.

Kada je epidemiološka situacija bila pogoršana, prelazilo se u potpunosti na nastavu na daljinu, koristeći različite platforme, od kojih neke nisu bile besplatne (Microsoft Teams, odnosno alati Office 365, Google Classroom, Moodle, Web-stranice škola, Viber, WhatsApp, Platforma Ministarstva prosvjete i kulture RS za učenje na daljinu – E-nastava, informacioni servisi Ministarstva prosvjete i kulture RS: E-dnevnik, privatne mejl adrese nastavnika i učenika).

Također, nisu svi nastavnici bili jednako spremni za izvođenje nastave na daljinu, što je naročito bilo izraženo kod starijih nastavnika i onih koji su pred mirovinom. Organizirane su periodične onlajn obuke nastavnika kako bi im se pomoglo u organizaciji nastave i ocjenjivanja online.

Ministarstvo prosvjete, znanosti, kulture i sporta Posavskog Kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu, a angažovana je prosvjetna inspekcija koja obilaskom škola i neposrednim uvidom utvrđuje poštuje li škola sve detaljne upute iz "Modela organizacije nastave za školsku 2020/21.godinu s higijensko-epidemiološkim uputama", koji je usvojila Vlada Posavskog Kantona i Krizni štab, prije početka školske godine. U "Modelu organizacije nastave za školsku 2020/21.godinu s higijensko-epidemiološkim uputama" razrađena su dva modela organizacije nastave koji osiguravaju ravnotežu između prava na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu djeteta/učenika uz poštovanje mjere držanja socijalne distance između učenika, učitelja/nastavnika i ostalih osoba u školi.

Prvi model organizacije nastave je kombinovani i po njemu bi se u sedmičnim turnusima naizmjenično odvijala neposredna nastava u školi i na daljinu. U slučaju nepovoljne epidemiološke situacije u Kantonu, koja bi uslovlila uvođenje restriktivnijih mjera za sprečavanje širenja infekcije u smislu zatvaranja stanovništva u njihove domove ("Lockdown"), kao jedina opcija za organizaciju nastavnog procesa ostala bi primjena drugog modela i nastave na daljinu (online nastava). Ovaj model bi se primjenjivao i u svim drugim situacijama koje bi spriječile jednog ili više učenika ili učitelja/nastavnika da neposredno učestvuje u nastavnom procesu u školi (pripadanje izrazito ranjivoj tj. vulnerabilnoj grupi osoba, hronične bolesti kod učenika ili članova porodice, samoizolacija jednog ili grupe učenika/nastavnika, potvrđena zaraza COVID-19 učenika ili nastavnika).

Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. Također preduzet je niz aktivnosti i donesen niz odluka i instrukcija u cilju kvalitetne pripreme za još jednu školsku godinu u znaku pandemije koronavirusa, i to:

- Procedure za rad odgojno-obrazovnih ustanova ("Vodič za unapređenje biosigurnosti u kontekstu COVID-19"), kao i "Uputstvo o komunikaciji i protokol postupanja u kontekstu škole i COVID-19"), koje je uradio Institut za zdravlje i sigurnost hrane Zenica, i koje su dostavljene svim osnovnim i srednjim školama na području Zeničko-dobojskog kantona;
- Donesen je Akcioni plan za provođenje okvira za ponovno otvaranje škola u školskoj 2020/2021. godini;
- U saradnji sa UNICEF-om osigurane su potrebne količine dezinfekcionih sredstava i tečnog sapuna, koje se kontinuirano dostavljaju odgojno-obrazovnim ustanovama;
- U saradnji sa Kriznim štabom Ministarstva zdravstva Zeničko-dobojskog kantona osigurane su potrebne količine zaštitne opreme – vizira i zaštitnih maski za osoblje i učenike.

U skladu sa Odlukom Kriznog štaba Ministarstva zdravstva Zeničko-dobojskog kantona, a shodno Proceduri za rad odgojno-obrazovnih ustanova, Vodiču za unapređenje biosigurnosti u kontekstu COVID-19, kao i Uputstvu o komunikaciji i protokol postupanja u kontekstu škole i COVID-19, Ministarstvo je donijelo Uputstvo o organizaciji odgojno-obrazovnog procesa u osnovnim i srednjim školama na području Zeničko-dobojskog kantona u školskoj 2020/2021.

godini. Navedenim Uputstvom definisana su sva značajna pitanja vezana za početak i organizaciju odgojno-obrazovanog rada u osnovnim i srednjim školama na području kantona. Ministarstvo je donijelo i Uputstvo o načinu praćenja, vrednovanja i ocjenjivanja učenika, te polaganja dopunskog i/ili razrednog ispita u osnovnim i srednjim školama, kako bi pružilo podršku nastavnicima, učenicima i roditeljima u radu.

Postojeća IKT oprema sa kojima škole raspolažu, kao i nedostatak IKT opreme u školama, uzrokovali su probleme u tehničkoj podršci učenja/nastave na daljinu. Zbog toga je Ministarstvo od momenta pojave i širenja koronavirusa (COVID-19) pokrenulo niz aktivnosti koje su podrazumijevale nastavak saradnje sa različitim domaćim i stranim, vladinim i nevladinim organizacijama u domenu osiguravanja i nabavke IT opreme.

Ministarstvo je osiguralo za 97 odgojno-obrazovanih ustanova sa područja Zeničko-dobojskog kantona, uključujući i škole na području općina Žepče i Usora, registraciju web domene edu.ba, te na taj način osiguralo jedinstvenu platformu za realizaciju nastave na daljinu u školskoj 2020/2021. godine. Uz pomoć Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini realizovani su uvodni webinar i za nastavnike, roditelje i učenike o primjeni platforme Microsoft Office 365, stoji u odgovoru Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona,

Ministarstva za obrazovanje, mlade, nauku, kulturu i sport Bosansko-podrinjskog kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. U avgustu 2020. doneseno Uputstvo o organizaciji odgojno-obrazovnog procesa u osnovnim i srednjim školama Bosansko-podrinjskog kantona u školskoj 2020/21.godini. U cilju zaštite zdravlja učenika i uposlenika redovno se vrše dezinfekcije školskih objekata, pregledi od strane sanitarnog inspektora, te se insistira na strogo pridržavanju mjera i preporuka Kriznog štaba Bosansko-podrinjskog kantona. Primjena ovog modela rada dala je očekivane rezultate jer u školama nije zabilježen prenos virusa.

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Hercegovačko-neretvanskog kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. U avgustu 2020. date su instrukcije i preporuke školama u cilju bezbjednijeg početka nove školske godine. Prije početka školske godine ministarstvo je obezbijedilo zaštitne vizire za nastavnike, toplomjere i sredstva za dezinfekciju škole i ličnu dezinfekciju učenika i osoblja. Na osnovu instrukcija, školski sat traje 30 minuta a maksimalan broj učenika u grupi je 15. Poštuje se maksimalan broj učenika i nastavnika u učionici, svaki dan se mjeri temperatura i vodi evidencija o tome, uz korištenje zaštitnih maski.

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadnohercegovačkog kantona: Redovni odgojno - obrazovni nastavni proces u svim odgojno-obrazovnim ustanovama (predškolske, osnovne i srednje škole) bio je prekinut od 12. marta 2020. godine i isti se odvijao do kraja školske 2019/2020. godine, uz pomoć IKT tehnologije. Kako bi se što bolje pripremili za školsku 2020/21. godinu, Ministarstvo je preko ljetnog raspusta organiziralo niz aktivnosti.

U novoj školskoj 2020/2021. godina nastava je započela redovno u skladu s donesenim Pravilnikom o kalendaru rada za osnovne škole u Zapadnohercegovačkom Kantonu i Pravilnikom o kalendaru rada za srednje škole u Zapadnohercegovačkom Kantonu, a u skladu s datim Smjernicama Zavoda za javno zdravstvo Zapadnohercegovačkog Kantona. Do kraja školske godine nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. Poštuje se

maksimalan broj učenika i nastavnika u učionici, svaki dan se mjeri temperatura i vodi evidencija o tome i nose se zaštitne maske. Osigurano je dovoljno dezinfekcijskih sredstava. Poštuju se i druge higijenske i epidemiološke mjere.

Nastava u školskoj 2019/2020. godini u predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, te visokoškolskim ustanovama u ZHK prekinuta je u drugoj i trećoj sedmici marta 2020. Za razliku od školske 2019/2020. godine kada je nastava završena na daljinu, u školskoj 2020/2021. godini je primijenjen kombinirani model, a nastava na daljinu se odvijala putem besplatnih platformi, ali i uključujući pomoć televizijskih i radio programa.

Ministarstvo obrazovanja/naobrazbe i nauke/znanosti Tuzlanskog kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. U odgojno-obrazovnim ustanovama doneseni su Krizni planovi pripravnosti i odgovora na pojavu koronavirusa, koji obuhvataju i praćenje provođenja mjera od strane operativnog tima ustanove. Preko nevladinih organizacija, UNICEF-a, ali i preko Kantonalne direkcije za robne rezerve, lokalnih zajednica i privrednih subjekata osigurane su određene količine dezinfekcionih sredstava i zaštitnih maski za potrebe odgojno-obrazovnih ustanova.

U osnovnim i srednjim školama nastava se u prvom polugodištu školske 2020/2021. godine organizavala na način da se učenici istog odijeljenja dijele na dvije grupe, ukoliko odjeljenje broji više od 15 učenika. Učenici od prvog do četvrtog razreda pohađali su redovnu nastavu u školi u maksimalnom trajanju do 120 minuta, dok učenici od petog do devetog razreda i učenici srednje škole pohađali su redovnu nastavu u školi svake druge sedmice, pod uslovom da je odjeljenje podijeljeno u grupe. Učenicima koji nisu tokom sedmice išli redovno u školu obezbijedena je online nastava. Nastava u odijeljenjima sa manje od 15 učenika je organizovana svakog dana u školi. I visokoškolske ustanove od početka akademske 2020/2021. godine organizovale su kombinovani model realizacije nastavnog procesa, zavisno od broja studenata i nastavnih predmeta na studijskim programima, napisano je u odgovoru Ministarstva obrazovanja/naobrazbe i nauke/znanosti Tuzlanskog kantona.

Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. Formirana su tri tima za pružanje podrške i stručni nadzor realizacije online nastave u osnovnim i srednjim školama, uspostavljene su digitalne platforme za realizaciju online nastave u svim javnim i privatnim osnovnim i srednjim školama (78 osnovnih i 43 srednje škole), te je u saradnji sa UNICEF-om realizovana edukaciju nastavnika putem webinarara, u cilju pružanja pomoći i podrške nastavnicima u online nastavi. Realizovana su 22 webinarara, a učestvovalo je oko 4.000 nastavnika. Ministarstvo je u partnerstvu sa UNICEF-om realizovalo i prvu projektnu aktivnost u okviru regionalnog projekta "Learning inicijativa – digitalno okruženje za učenje".

Urađeni su sljedeći dokumenti: Metodologija za realizaciju online nastave i Smjernice za izradu digitalnih sadržaja i Smjernice za vrednovanje i ocjenjivanje u online nastavi. Resorno ministarstvo je pokrenulo inicijativu da se osigura internet za učenike koji su u stanju socijalne potrebe, te je osiguralo sredstva za dezinfekciju. Tokom decembra 2020. nastava za učenike od I-V razreda se odvijala po kombinovanom modelu, dok učenici od VI-IX razreda osnovnih škola i učenici srednjih škola nastavu pohađaju onlajn.

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta Unsko-sanskog kantona: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. Donesena je Instrukcija o organizaciji odgojno-obrazovnog rada u osnovnim i srednjim školama na području Unsko-sanskog kantona za školsku 2020/2021. godinu. Dozvoljen boravak od maksimalno 18 učenika, uz distancu od 2 m. Nastava se odvija redovno, a ukoliko u odjeljenju ima više od 18 učenika, odjeljenje se dijeli u dvije grupe. Školski čas je u trajanju od 30 minuta. Za održavanje nastave u odjeljenjima podijeljenim u dvije grupe, škola pravi raspored naizmjenično pohađanje redovne nastave i nastave na daljinu. Data je preporuka školama da koriste najviše dvije aplikacije za dostavljanje materijala i u skaldu sa tehničkm mogućnostima. Nastavničko vijeće sa direktorom ustanove vrši odabir dvije apliakcije za korištenje. Direktori škola zaduženi da sa uposlenicima informatičke struke održe edukaciju ostalog nastavnog osoblja iz oblasti IKT.

Brčko Distrikt BiH Odjel za obrazovanje: Nastava u osnovnim i srednjim školama se odvijala po kombinovanom modelu. U avgustu 2020. Vlada Brčko Distrikta je donijela Naredbu kojom se daje saglasnost na Protokol i uslove za početak odvijanja nastave u školskoj 2020/2021. godini u osnovnim i srednjim školama Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine. Protokolom propisane obaveze osnivača—nabavka maski/vizira za nastavnike, maski za učenike, obavezna dezinfekcija učenika i nastavnika prilikom ulaska u školu, poštivanje fizičke distance, minimalno 1,5 metara. Također, Protokolom su propisane obaveze škole: organizacija nastave po rasporedu po učionicama, bez zadržavanja roditelja i učenika u školskom dvorištu, u osnovnim školama se ne izvodi kabinetska nastava osim iz predmeta Informatika, Tehničko obrazovanje i Tjelesni i zdravstveni odgoj. Praktična nastava se realizuje na otvorenom prostoru (poljoprivredno zemljište i vanjski objekti otvorenog tipa), bez grupisanja učenika, a kod poslodavaca u skladu sa uslovima koje propiše poslodavac. Online komunikacija s roditeljima. Vlada Brčko Distrikta je svakih 15 dana donosila naredbu u vezi sa načinom i organizacijom rada škola u skladu sa epidemiološkom situacijom, tokom školske 2020/2021. godine.

Ministarstvo obrazovanja, znanosti, mladih, kulture i športa Srednjobosanskog kantona: Doneseno je više odluka i instrukcija o organizaciji odgojno-obrazovnog rada u osnovnim i srednjim školama na području Srednjobosanskog kantona za školsku 2020/2021, koje su redovno revidirane u skadu sa epidemiološkom situacijom.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je u protekloj školskoj i akademskoj godini, obilježenoj pandemijom koronavirusom i specifičnim uslovima odvijanja odgojno-obrazovnog rada, u punom kapacitetu iskoristilo koordinirajuću ulogu koju ima u oblasti obrazovanja u Federaciji BiH. Rađeno je na uspostavljanju kontakata između predstavnika resora obrazovanja i zdravstva te donošenju zajedničkih odluka i diseminacije relevantnih dokumentata za odvijanje nastavno-obrazovnog procesa. Vršene su aktivnosti na uspostavljanju kontakata sa međunarodnim donatorima u procesu davanja podrške odgojno-obrazovnim ustanovama, objedinjavanju podataka na nivou Federacije BiH, davanju podrške najboljim učenicima i studentima, unapređenju ranog rasta i razvoja djece, dodjeli besplatnih udžbenika za djecu u stanju socijalne potrebe, davanju podrške razvoju naučno-istraživačkog i istraživačko-razvojnog rada na nivou Federacije BiH. Sve navedene aktivnosti su se odvijale uz dosljedno pridržavanje propisanih epidemioloških mjera.

Donošenju odluka o načinu realizacije nastave, kao i datumu početka nastave u školskoj 2020/2021. godini, prethodio je predan rad kako kriznih štabova (Federalnog i kantonalnih)

ministarstva zdravstva, tako i ministarstva obrazovanja. Na inicijativu Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, održani su i zajednički sastanci i upućene su i najvažnije smjernice i upute na koji način bi trebalo organizovati nastavu. Na osnovu pomenutog, kantonalna ministarstva obrazovanja su donijela odluku o datumu početka nastave u osnovnim i srednjim školama i modalitetima organizacije, te propise i upute za škole koji će omogućiti provođenje donesenih odluka. Svi kantoni su se opredjelili za kombinaciju nastave u učionici i online nastave. Međutim, kako se epidemiološka situacija na području Federacije BiH pogoršala u oktobru mjesecu 2020. godine, određeni kantoni revidirali su prvobitno donesene odluke o načinu organizacije nastave. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke će i dalje, poštujući ustavne nadležnosti, koordinirati aktivnostima u ovoj oblasti, a sve u cilju harmonizacije i ujednačavanja uslova odgoja i obrazovanja u Federaciji BiH, navodi se u odgovoru Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke.

Ovom ministarstvu je značajno smanjen budžet u protekloj godini.

Nastava za učenike osnovnih i srednjih škola u školskoj 2020/2021. godini u Kantonu Sarajevo, Tuzlanskom i Bosansko-podrinjskom kantonu počela je 1. septembra, a u ostalim kantonima 7. septembra.

U Republici Srpskoj nastava je počela 1. septembra, a na području Brčko Distrikta 7. septembra.

Niti u jednoj administrativnoj jedinici nije bilo povećanja budžeta za obrazovanje u doba pandemije, a u nekoliko su ta sredstva smanjena.

Dodatak 2: Strateški okvir EU

EU je identificirala medijsku i informacijsku pismenost (MIP) kao ključnu kompetenciju za cjeloživotno učenje i izradila je "Europski referentni okvir" s jasnim preporukama za vlade EU-a (2006/962/EC) o tome kako obezbjediti ove kompetencije. Preporuka identificira 8 ključnih kompetencija koje su temeljne za svakog pojedinca u društvu utemeljenom na znanju, uključujući digitalnu kompetenciju koja se odnosi na pouzdanu i kritičku upotrebu informacijske i komunikacijske tehnologije za rad, obrazovanje, slobodno vrijeme i komunikaciju (2006/962/EZ); drugim riječima, MIP.

Osam ključnih kompetencija su sljedeće:

1. Komuniciranje na materinjem jeziku: sposobnost izražavanja i tumačenja pojmova, misli, osjećaja, činjenica i mišljenja usmeno i pismeno;
2. Komunikacija na stranom jeziku: kao što je gore navedeno, ali uključuje vještine posredovanja (tj. sažimanje, parafraziranje, tumačenje ili prevođenje) i interkulturalno razumijevanje;
3. Matematička, naučna i tehnološka kompetencija: dobro ovladavanje računanjem, razumijevanje svijeta prirode i sposobnost primjene znanja i tehnologije na percipirane ljudske potrebe (kao što su medicina, transport ili komunikacija);
4. Digitalna kompetencija: pouzdanu i kritičko korištenje informacijske i komunikacijske tehnologije za rad, slobodno vrijeme i komunikaciju;
5. Učenje za učenje: sposobnost djelotvornog upravljanja vlastitim učenjem, bilo pojedinačno ili u grupama;
6. Društvene i građanske kompetencije: sposobnost djelotvornog i konstruktivnog učestvovanja u društvenom i radnom životu te aktivnog i demokratskog sudjelovanja, posebno u sve raznolikijim društvima;
7. Osjećaj za inicijativu i poduzetništvo: sposobnost pretvaranja ideja u akciju kroz kreativnost, inovativnost i preuzimanje rizika, kao i sposobnost planiranja i upravljanja projektima; i
8. Kulturna svijest i izražavanje: sposobnost uvažavanja kreativne važnosti ideja, iskustava i emocija u nizu medija kao što su glazba, književnost te vizualne i izvedbene umjetnosti.

Kroz ove komunikacije pozivaju se vlade EU-a da podučavanje i učenje ključnih kompetencija učine dijelom svojih strategija cjeloživotnog učenja.

U zaključcima Vijeća od 30. maja 2016. godine o razvijanju medijske pismenosti i kritičkog mišljenja kroz obrazovanje i osposobljavanje EU skreće pažnju na brojne prednosti i mogućnosti koje donose internet i društveni mediji, ali i ističe potencijalne prijetnje i opasnosti koje oni mogu predstavljati (2016./C 212/05)²⁴. U ovoj komunikaciji se ističe važnost obrazovanja i osposobljavanja u pomaganju mladima da postanu medijski pismeni i odgovorni građani budućnosti te u sprječavanju nasilnog ekstremizma i radikalizacije (2016./C 212/05)²⁵. Naglasak da je:

1. Ključni element obrazovanja i osposobljavanja je usađivanje temeljnih vrijednosti mladima, poput onih sadržanih u "Ugovoru o Europskoj uniji", uz promicanje njihove sposobnosti neovisnog i kritičkog mišljenja;

²⁴ Za više pogledati: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016M002>

²⁵ Za više pogledati: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:ef0016>

2. Predavače i osoblje za obuku treba podržati kako bi se kontroverzna pitanja mogla otvoreno raspravljati u učionici, a osoblje moglo biti u toku sa znanjem i vještinama potrebnim za pristup, tumačenje, proizvodnju i korištenje medijskih sadržaja na odgovoran način - razmjenom dobrih praksi medijsku pismenost i kritičko mišljenje treba dalje promovirati u kontekstu strateškog okvira ET2020;
3. Kako bi se promovirala medijska pismenost i kritičko mišljenje, EU fondove i programe, kao što su Erasmus+, Instrument za povezivanje Europe, Europski strukturni i investicijski fondovi, Horizon 2020, Kreativna Europa i Europa za građane, trebale bi koristiti zemlje EU-a i Europska komisija.

U svom izvještaju "Saradnja EU-a u obrazovanju i osposobljavanju — prioritete 2016-2020" EU razmatra napredak u provođenju strateškog okvira za europsku saradnju u obrazovanju i osposobljavanju (ET 2020.) u srednjoročnom razdoblju i postavljaju nove prioritete za 2016-2020 od kojih važno mjesto zauzima i učenje na daljinu (2015/C 417/04). U ovom zajedničkom izvještaju za 2015. godinu, koji su pripremili Vijeće i Europska komisija, utvrđuju se prioritetna područja za razdoblje 2016-2020, uključujući "relevantne i visokokvalitetne vještine i kompetencije, s naglaskom na rezultate za zapošljivost, inovativnost i aktivno građanstvo" koji se postižu kroz, između ostalog, razvoj "Digitalne kompetencije" (2015/C 417/04).

Komunikacija Komisije "Otvoranje obrazovanja: inovativno poučavanje i učenje za sve kroz nove tehnologije i otvorene obrazovne resurse" se direktno odnosi na online nastavu. Komunikacija predlaže aktivnosti na nivou EU-a i na individualnim nacionalnim nivoima, posebno:

- pomoć institucijama za učenje, nastavnicima i učenicima da steknu digitalne vještine i metode učenja;
- podržavanje razvoja i dostupnosti otvorenih obrazovnih resursa;
- povezivanje učionica i uvođenje digitalnih uređaja i sadržaja; i
- mobilizacija svih učesnika (nastavnika, učenika, obitelji, privrednih i socijalnih partnera) za promjenu uloge digitalnih tehnologija u obrazovnim ustanovama (COM/2013/0654 final).

U navedenoj komunikaciji navodi se da obrazovanje EU ne ide u korak s digitalnim društvom, te da privreda i tehnologija pružaju priliku za povećanje djelotvornosti i pravednosti u obrazovanju. Naglašavaju da Erasmus+, Horizon 2020 i drugi programi financiranja EU-a pružaju podsticaje i uslove koji podstiču partnerstva i projekte, posebno za rješavanje sljedećih pitanja:

a) Otvorena okruženja za učenje – prilike za inovacije:

- ustanove za obrazovanje i osposobljavanje trebaju revidirati svoje organizacijske strategije kako bi podstaknule inovativne prakse učenja;
- učitelji bi trebali moći steći dobre pedagoške digitalne kompetencije, na primjer, kroz jake zajednice razmjene praksi kao i nagrada za nove metode poučavanja;
- učenici očekuju da će steći digitalne vještine i kompetencije te da će se njihove vještine lako certificirati i priznati za daljnje učenje ili rad.

b) Otvoreni obrazovni resursi — mogućnosti korištenja otvorenog znanja za bolji kvalitet i pristup:

- visokokvalitetni otvoreni obrazovni resursi moraju postati vidljiviji i dostupni svim građanima;
- pitanja autorskih prava trebala bi biti transparentnija.

c) Povezivost i inovacije — partnerstva za infrastrukturu, nove proizvode i usluge, te razmjenu i korištenje informacija:

- još uvijek je potrebna bolja infrastruktura internetske veze u nekim zemljama EU.

d) Zajednički napor da se iskoriste prilike koje pruža digitalna revolucija:

- potreban je integrirani pristup kako bi se bolje shvatile prilike koje dolaze, tj. osiguravanje pristupa digitalnom sadržaju, infrastrukturi informacijske i komunikacijske tehnologije, pravom nivou digitalnih vještina i pravim organizacijskim strategijama što zajedno može generisati obrazovnu ponudu koja može podržati i održati inovacije.

U komunikaciji o "Razvoju škole i izvrsnom podučavanju za izvrstan početak u životu" identifikovani su izazovi s kojima se škole i podučavanje suočavaju u EU, kao i načini na koje EU može podržati zemlje EU-a u reformi svojih školskih sistema kako bi se suočile s tim izazovima (COM (2017.) 248 final). Prema njihovom mišljenju škole imaju ključnu ulogu u cjeloživotnom učenju i zato je potrebno djelovati kako bi se poboljšao kvalitet i učinak školskog obrazovanja. Gotovo sve zemlje EU suočavaju se s nekoliko ključnih izazova:

1. slabosti u razvoju kompetencija;
2. školsko obrazovanje ne igra svoju punu ulogu u promociji jednakosti i društvene pravednosti; i
3. učinak tempa tehnoloških i digitalnih promjena na ekonomije i društva.

Također identificiraju tri područja u kojima podrška EU-a može pomoći u rješavanju izazova:

1. Razvoj boljih i inkluzivnijih škola, uključujući:
 - podrška svim učenicima i razvoju njihovih kompetencija;
 - poboljšanje učenja otvaranjem prema novim oblicima saradnje, na primjer, s lokalnim službama, organizacijama lokalne zajednice, preduzećima i univerzitetima kako bi se pomoglo mladima da se pripreme za buduće zapošljavanje i studiranje;
 - poboljšanje pristupa i kvalitete obrazovanja i brige u ranom djetinjstvu.
2. Podrška nastavnicima i menadžmentu škola za izvrsno poučavanje i učenje, uključujući:
 - učiniti nastavničku karijeru privlačnijom;
 - gledanje na podučavanje kao na profesiju gdje nastavnici rade zajedno;
 - podrška školskom menadžmentu.
3. Postati djelotvorniji, pravedniji i efikasniji u vođenju školskog obrazovnog sistema:
 - adekvatno i djelotvorno ulaganje u školske resurse;
 - kombinovanje autonomije i osiguranja kvalitete.

Obraćajući se državama EU-a, Komisija je navela da će podržati digitalne vještine za sve, posebno "ažuriranjem Akcijskog plana za digitalno obrazovanje i predstavljanjem vizije za poboljšanje digitalne pismenosti, vještina i kapaciteta na svim razinama obrazovanja i osposobljavanja i za sve razine digitalnih vještina (od niskih do naprednih). Na osnovu lekcija naučenih iz krize COVID-19 u područjima kao što je onlajn učenje, Akcioni plan ima za cilj podržati

razvoj jačih digitalnih kompetencija i organizacijskih sposobnosti u sistemima obrazovanja i osposobljavanja (uključujući učenje na daljinu) uz potpuno iskorištavanje potencijala nove tehnologije, podataka, sadržaja, alata i platformi kako bi obrazovanje i osposobljavanje bili prikladni za digitalno doba” (Europska komisija, 2020.).

Izvori:

- “RECOMMENDATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC)”, *Official Journal of the European Union*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962>
- “2015 Joint Report of the Council and the Commission on the implementation of the strategic framework for European cooperation in education and training (ET 2020): New priorities for European cooperation in education and training (2015/C 417/04)”, *Official Journal of the European Union*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52015XG1215%2802%29>
- “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — Opening up education: innovative teaching and learning for all through new technologies and open educational resources (COM(2013) 654 final)”, *Official Journal of the European Union*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum%3A4301337>
- “Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions — School development and excellent teaching for a great start in life (COM(2017) 248 final)”, *Official Journal of the European Union*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52017DC0248>
- European Commission. (2020). “European skills agenda for sustainable competitiveness, social fairness and resilience”, available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223>
- “COUNCIL CONCLUSIONS of 30 May 2016 on developing media literacy and critical thinking through education and training (2016/C 212/05)”, *Official Journal of the European Union*, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52016XG0614%2801%29>

Dodatak 3: Učenje na daljinu u zakonima o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH

Ustavne jedinice	Naziv zakona	Članovi i stavovi zakona	Službeni glasnik	
			Broj	Naziv
Republika Srpska	Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju	<p>Uredba sa zakonskom snagom o izmjenama i dopunama zakona o osnovnom vaspitanju i obrazovanju</p> <p>https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Pages/Osnovno_obrazovanje.aspx</p> <p>Član 47</p> <p>(10) Ukoliko je na području jedinice lokalne samouprave proglašena vandredna situacija, u školama na području te jedinice lokalne samouprave obustavlja se rad dok traje vandredna situacija.</p>	44/17, 31/18, 84/19, 63/20	„Službeni glasnik Republike Srpske“
	Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju	<p>Član 57</p> <p>(1) Obrazovno-vaspitni rad može da se ostvaruje i kao nastava na daljinu.</p> <p>(2) Nastava na daljinu može da se organizuje za redovnog učenika koji nije u mogućnosti da pohađa nastavu i druge oblike obrazovno-vaspitanog rada zbog: bolesti, invaliditeta, kao i nemogućnosti putovanja do škole zbog života u udaljenim sredinama.</p> <p>(3) Nastava na daljinu ostvaruje se u izuzetnim slučajevima na zahtjev roditelja, za svaku školsku godinu, na prijedlog škole, uz saglasnost ministra.</p> <p>(4) O nastavi na daljinu škola odlučuje na osnovu raspoloživih tehničkih mogućnosti i sredstava potrebnih za ovaj vid obrazovanja i vaspitanja.</p> <p>(5) Škola vodi evidenciju o obrazovanju i vaspitanju učenika koji ostvaruju nastavu na daljinu.</p> <p>Član 62</p> <p>(6) Upis učenika može se vršiti i elektronskim putem.</p>	74/08, 106/09 104/11 41/18 55/13 101/17	
Unsko-sanski kanton	Zakon o osnovnom i općem srednjem odgoju	<p>Član 55</p> <p>Pravila Skole, kao i izmjene i dopune Pravila Skole, stupaju na snagu nakon dobijanja saglasnosti ministra/ministrice.</p> <p>Član 61</p> <p>Nastavnim planom utvrđuju se obavezni i izborni predmeti, njihov raspored po razredima, nedjeljni broj nastavnih sati po predmetima i ukupni nedjeljni i godišnji broj nastavnih sati i vannastavne aktivnosti.</p> <p>Nastavnim programom se utvrđuju sadržaji, cilj i zadaci obaveznih i izbornih predmeta, kao i izvođenje razredne, odnosno predmetne nastave u pojedinim razredima ili drugim oblicima nastave.</p> <p>Član 69</p> <p>Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada Ministarstvo može jednu ili više škola i odjeljenja proglasiti eksperimentalnima ili osnovati eksperimentalnu školu.</p>	5/04 7/10 11/15 12/19 15/20	„Službene novine Unskosans kog kantona“

	<p>Zakon o srednjem obrazovanju</p>	<p>Član 39 (Sadržaji nastavnih planova i programa) (6) Srednja škola može izvan utvrđenog nastavnog plana uvesti i nove sadržaje u vidu kursne nastave, fakultativne nastave, izborne nastave, novog nastavnog predmeta ili drugog oblika nastave, koji po ukupnom fondu sati sedmično ne može biti veći od 10% u odnosu na utvrđeni nastavni plan.</p> <p>Član 44 (Organiziranje nastave i trajanje nastavnog sata) (6) U nastavi koja se odvija po posebnim koncepcijama, koje je odobrio/la ministar/ica, moguće je mijenjati dužinu nastavnog sata i spajati sate bez pauze i provoditi druge organizacijske i metodološke postupke u skladu s odredbama tog nastavnog plana i programa.</p> <p>Član 45 (Prekid nastave) (1) Nastava u srednjoj školi se ne može prekidati u toku jednog polugodišta, izuzev u slučaju elementarnih nepogoda, epidemija i drugih naročito opravdanih razloga, uz saglasnost ministra/ice. (2) Ministar/ica može odobriti, zavisno od klimatskih ili drugih uvjeta, pomjeranje početka nastave u prvom i drugom polugodištu i produžetak zimskog odmora, s tim da se u toku školske godine ostvari godišnji fond nastavnih sati predviđen nastavnim planom i programom i da svi programski sadržaji budu realizirani.</p> <p>Član 46 (Produžavanje i skraćivanje nastave) (1) Direktor/ica škole može, u izuzetno opravdanim slučajevima, odlučiti da produži ili skрати trajanje sata i o tome odmah obavjestiti Ministarstvo. (2) Ministar/ica može odlučiti, u izuzetno opravdanim okolnostima, da produži ili skрати trajanje sata u pojedinim ili svim srednjim školama.</p>	<p>17/12 12/19 15/20</p>	
<p>Posavski kanton</p>	<p>Zakon o osnovnom školstvu</p>	<p>Članak 37 Nastava u osnovnoj školi izvodi se u pet dana tjedno. Osnovna škola može izvoditi nastavu i u šest radnih dana tjedno, ako radi u više od dvije smjene. Izuzetno, ukoliko to izvanredne okolnosti zahtijevaju, ravnatelj škole može odlučiti da trajanje nastavnog sata, dnevne i tjedne nastave može trajati i kraće vrijeme od propisanog u članku 32., odnosno i dulje, kako bi se nadoknadilo vrijeme nastave. Suglasnost na odluku po stavcima 2. i 3. ovog članka daje ministar</p> <p>Članak 38. Školska godina počinje 01. rujna, a završava 31. kolovoza sljedeće godine. O postojanju izvanrednih</p>	<p>3/04, 4/04, 8/08, 7/12, 10/13, 10/16</p>	<p>„Narodne novine Županije Posavske“</p>

		<p>okolnosti koje utječu na početak i završetak školske godine odlučuje ministar. Školska godina organizira se po obrazovnim razdobljima i sadrži 175 nastavnih dana u petodnevnom radnom tjednu, odnosno 210 nastavnih dana u šestodnevnom radnom tjednu. Tijekom školske godine učenici imaju pravo na zimski, proljetni i ljetni odmor. Nastavna godina, odnosno početak i završetak nastave, obrazovna razdoblja, broj radnih dana i odmori učenika, propisuju se posebnim kalendarom koji donosi ministar najkasnije 30 dana prije početka školske godine.</p>		
	<p>Zakon o srednjem školstvu</p>	<p>Članak 26 Srednja škola može obavljati provjeru vrijednosti novih obrazovnih sadržaja, oblika i metoda rada, te nove nastavne opreme prema eksperimentalnom programu, kojega odobrava ministar</p>	<p>3/04, 4/04, 3/08, 8/08, 4/11, 7/12, 10/13, 10/16</p>	

<p>Tuzlanski kanton</p>	<p>Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju</p>	<p>Član 38 (Početak i organizacija nastave) (3) Izuzetno, ministar može iz opravdanih razloga, za sve ili za pojedinu školu, donijeti drugačiju odluku o organizaciji nastave i odmoru učenika (vjerski praznici, vremenske prilike, epidemije i drugo).</p> <p>Član 41 (Prekid rada u toku školske godine) (1) Ministarstvo može donijeti odluku o prekidu odgojno-obrazovnog rada škole zbog vremenskih prilika, epidemije ili drugih opravdanih razloga. (2) Ministarstvo može odobriti, zavisno od vremenskih prilika i drugih uslova, raniji početak ili produžetak ljetnog i zimskog odmora, s tim da u toku školske godine bude ostvaren godišnji fond nastavnih časova i realizovani sadržaji predviđeni nastavnim planom i programom.</p> <p>Član 46 (Eksperimentalne škole) (1) Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada, na prijedlog Pedagoškog zavoda, Ministarstvo može jednu, ili više škola, proglasiti eksperimentalnom ili osnovati eksperimentalnu školu. (2) Za eksperimentalnu školu može se odobriti odstupanje od odredbi ovog zakona o primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika časovima, način vrednovanja i ocjenjivanja znanja učenika, obrazovanja odjeljenja i primjene nastavnog plana i programa. (3) Osnivanje i rad eksperimentalne škole i proglašavanje postojećih škola eksperimentalnim, uređuje se bližim propisom koji donosi ministar.</p> <p>Član 38 (Nastavni plan i program) (1) Nastavnim planom i programom odgovarajuće škole (u daljem tekstu: nastavni plan i program), utvrđuje se svrha, ciljevi i zadaci programa, nastavni predmeti, sadržaji, trajanje i osnovni oblici izvođenja programa, godišnji i sedmični broj časova nastave, praktične obuke, broj časova za svaki predmet, didaktički i drugi uslovi za izvođenje programa, ishodi znanja, sadržaj i način polaganja maturalnog/ završnog ispita, te profil i stručna sprema nastavnika za realizaciju plana i programa. (2) Nastavni plan i program može imati modularnu strukturu.</p>	<p>6/04 7/05 17/11 8/21 11/21</p>	<p>„Službene novine Tuzlanskog kantona“</p>
-------------------------	--	--	---	---

	<p>Zakon o srednjem obrazovanju i odgoju</p>	<p style="text-align: center;">Član 43 (Početak i organizacija nastave)</p> <p>(1) Nastava u prvom polugodištu počinje prvog radnog dana u septembru a završava posljednjeg radnog dana u decembru.</p> <p>(2) Zimski odmor za učenike traje četiri sedmice, a ljetni odmor traje od završetka nastave u drugom polugodištu do početka nastave naredne školske godine.</p> <p>(3) Izuzetno, Ministarstvo može iz opravdanih razloga, za sve ili za pojedinu školu, donijeti drugačiju odluku o organizaciji nastave i odmoru učenika (vjerski praznici, vremenske prilike, epidemije i drugo).</p> <p>(4) Škola, u pravilu, organizuje nastavu u petodnevnoj radnoj sedmici.</p> <p>(5) Škola može, u okviru jedne subote u toku mjeseca, organizovati dodatnu nastavu, dopunsku nastavu, rad sekcija i rad učeničkih organizacija kao i nadoknadu nastave u skladu sa odlukom Ministarstva.</p> <p style="text-align: center;">Član 45 (Opterećenje učenika)</p> <p>(1) Škola je dužna obezbijediti da ukupno opterećenje učenika nastavom i ostalim vidovima neposrednog obrazovno- odgojnog rada ne može iznositi više od 35 časova sedmično, s tim što u toku dana učenik ne može imati više od sedam nastavnih časova.</p> <p>(2) Izuzetno, škola može opteretiti učenika nastavom i ostalim vidovima neposrednog odgojno- obrazovnog rada sa više od 35 časova sedmično u slučaju nadoknade časova intenzivnom nastavom, a na osnovu posebne odluke Ministarstva.</p> <p style="text-align: center;">Član 46 (Godišnji fond nastavnih časova)</p> <p>(1) Škola je dužna ostvariti godišnji fond nastavnih časova i realizovati programske sadržaje predviđene nastavnim planom i programom.</p> <p>(2) Ako se utvrdi da škola nije ostvarila godišnji fond nastavnih časova i realizovala programske sadržaje u okviru predviđenog broja nastavnih dana, produžiće nastavu dok se ne ostvari godišnji fond nastavnih časova.</p> <p>(3) Izuzetno, ukoliko je usljed objektivnih okolnosti (pandemije, epidemije, proglašenja stanja prirodne nesreće, proglašenja vanrednog stanja i sl.), tokom nastavne godine došlo do prekida redovnog rada i funkcionisanja škole, ministar može donijeti odluku o završetku nastavne godine sa realizovanim manjim fondom sati i/ili nastavnih dana od propisanog.</p>	<p style="text-align: center;">17/11 11/20, 8/21 11/21</p>	
--	--	--	--	--

		<p>(4) Škola koja ne ostvari predviđeni godišnji fond nastavnih časova, ne može izdati svjedodžbu o završenom razredu, odnosno obrazovanju.</p> <p>Član 47 (Prekid rada u toku školske godine) Ministarstvo može iz opravdanih razloga donijeti odluku o prekidu obrazovno-odgojnog rada škole zbog vremenskih prilika, epidemije ili drugih opravdanih razloga.</p> <p>Član 54 (Eksperimentalna škola) (1) Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada, na osnovu elaborata i stručnog mišljenja Pedagoškog zavoda, Ministarstvo može jednu ili više srednjih škola, jedno ili više odjeljenja, proglasiti eksperimentalnom ili osnovati eksperimentalnu školu. (2) Aktom o osnivanju eksperimentalne škole ili aktom o proglašenju škole eksperimentalnom, utvrđuje se eventualno odstupanje od odredaba ovog zakona u primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika nastavnim časovima, način vrednovanja i ocjenjivanja znanja učenika, organizovanje odjeljenja i primjena nastavnog plana i programa. (3) Osnivanje i rad eksperimentalne škole i proglašenje postojećih škola odnosno odjeljenja eksperimentalnim, bliže se uređuje propisom koji donosi ministar.</p> <p>Član 73 (Odsustvovanje sa nastave po odobrenju) (1) Škola može učenicima, koji su proglašeni perspektivnim ili vrhunskim sportistima, te nadarenim učenicima za pojedine nastavne oblasti koji su stekli pravo učešća na međunarodnim ili državnim takmičenjima, kao i u drugim slučajevima, odlukom nastavničkog vijeća škole, odobriti odsustvovanje sa nastave radi pripremanja i učešća na takmičenjima pod uslovima utvrđenim pravilima škole. (2) Škola će učenicima iz stava (1) ovog člana omogućiti da, putem instruktivne nastave, konsultativne nastave, nastave na daljinu i polaganjem ispita u toku školske godine, završe odgovarajući razred.</p>		
Zeničko-dobojski kanton	Zakon o osnovnoj školi	<p>Član 38 (Osnivanje eksperimentalne škole) (1) Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada Ministarstvo može jednu ili više osnovnih škola proglasiti eksperimentalnom ili osnovati eksperimentalnu školu. (2) Za eksperimentalnu školu može se odobriti odstupanje od odredbi ovog zakona u primjeni</p>	5/04, 20/07, 9/11	„Službene novine Zeničko-dobojskog kantona“

		nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika časovima redovne nastave, načina ocjenjivanja, formiranja odjeljenja i realizacije Nastavnog plana i okvirnog programa. (3) Osnivanje i rad eksperimentalnih osnovnih škola i proglašavanje postojećih škola eksperimentalnim bliže se uređuje propisom koji donosi Ministarstvo.		
	Zakon o srednjoj školi	Član 47 (Osnivanje eksperimentalne škole) (1) Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada, Ministarstvo može jednu ili više srednjih škola proglašiti eksperimentalnim ili osnovati eksperimentalnu srednju školu. (2) Za eksperimentalnu srednju školu može se donijeti odluka o odstupanju od odredaba ovog Zakona u primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika nastavnim satima, načinu ocjenjivanja znanja, organizovanja odjeljenja i primjene nastavnog plana i programa. (3) Osnivanje i rad eksperimentalne srednje škole i proglašenje postojećih škola eksperimentalnim uređuje se bližim propisom koji donosi Ministarstvo.	5/04, 20/07, 19/09, 9/17	
Bosansko-podrinjski kanton	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju	Zakon nije dostupan. Prije pandemije kroz Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju i Zakon o srednjem obrazovanju i odgoju, nije prepoznata online nastava, učenje na daljinu niti kombinovana nastava. U julu 2020. godine Vlada Kantona je pristupila izmjenama navedenih propisa te je donesen Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju i Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o srednjem obrazovanju i odgoju, gdje je propisana mogućnost izvođenja online nastave, u smislu održavanja ovog vida nastave u toku nastavne godine, zatim je propisana mogućnost produžetka zimskog raspusta za jednu sedmicu u zavisnosti od klimatskih ili nekih drugih razloga. Predviđena je mogućnost realizacije online nastave, konsultativno-instruktivne nastave, nastave na daljinu i multimedijske nastave. U zakonu nisu urađene izmjene koje se odnose na praćenje rada i ocjenjivanje učenika.	5/04, 6/09	„Službene novine Bosansko-podrinjskog kantona“

	Zakon o srednjem obrazovanju i odgoju	<p>Zakon nije dostupan.</p> <p>Prije pandemije kroz Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju i Zakon o srednjem obrazovanju i odgoju, nije prepoznata online nastava, učenje na daljinu niti kombinovana nastava. U julu 2020. godine Vlada Kantona je pristupila izmjenama navedenih propisa te je donesen Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o osnovnom odgoju i obrazovanju i Zakon o izmjenama i dopuni Zakona o srednjem obrazovanju i odgoju, gdje je propisana mogućnost izvođenja online nastave, u smislu održavanja ovog vida nastave u toku nastavne godine, zatim je propisana mogućnost produžetka zimskog raspusta za jednu sedmicu u zavisnosti od klimatskih ili nekih drugih razloga.</p> <p>Predviđena je mogućnost realizacije online nastave, konsultativno-instruktivne nastave, nastave na daljinu i multimedijske nastave. U zakonu nisu urađene izmjene koje se odnose na praćenje rada i ocjenjivanje učenika.</p>	10/11	
Srednjobosanski kanton	Zakon o osnovnoj školi	<p>Član 24</p> <p>Odgajno-obrazovni rad ne smije se prekidati u toku polugodišta, odnosno školske godine, izuzev uslijed elementarnih nepogoda, epidemije zaraznih bolesti i drugih posebno opravdanih razloga, o čemu odlučuje Ministarstvo.</p> <p>Ministarstvo može odobriti, u zavisnosti o klimatskim ili drugim uvjetima, produžetak zimskog odmora najduže za jednu radnu sedmicu, s tim da u toku školske godine bude ostvaren godišnji fond nastavnih sati predviđen nastavnim planom i programom i realizirani programski sadržaji.</p> <p>Član 30</p> <p>Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada, na prijedlog Pedagoškog zavoda, Ministarstvo može jednu ili više osnovnih škola proglasiti eksperimentalnom ili osnovati eksperimentalnu osnovnu školu.</p> <p>Za eksperimentalnu školu može se odobriti odstupanje od odredbe ovoga zakona o primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika satima, načinu ocjenjivanja, formiranju odjeljenja i realizaciji nastavnoga plana i programa.</p> <p>Osnivanje i rad eksperimentalnih osnovnih škola i proglašavanje postojećih škola eksperimentalnim uređuje se bližim propisom koji donosi Ministarstvo.</p>	11/01, 17/04	„Službene novine Srednjobosanskog kantona“

		<p>Član 18</p> <p>Srednja škola može organizirati izvođenje dijela nastavnih planova van svoga glavnog sjedišta, u skladu sa zakonom i drugim propisima, uz suglasnost Ministarstva. Na teritoriji Kantona nastavne planove mogu provoditi škole čije je sjedište van Kantona, u skladu s ovim zakonom i drugim propisima te uz suglasnost Ministarstva. Obrazovno-odgojni rad iz stava 1 ovoga člana može se organizirati kada ima dovoljan broj učenika za najmanje dva odjeljenja.</p> <p>Za organiziranje obrazovno-odgojnog rada iz stavova 1 i 2 ovoga člana, osnivač srednje škole dužan je prethodno pribaviti saglasnost općine na čijem području se to obrazovanje obavlja. Obrazovno-odgojni rad iz stava 1 ovoga člana može otpočeti kada Ministarstvo utvrdi da su ispunjeni uvjeti za rad, u skladu s ovim zakonom.</p> <p>Član 25</p> <p>Sastavni dio nastavnog plana i programa srednjeg obrazovanja i odgoja za svaku vrstu škole, grupu nastavnih predmeta, odnosno predmet čine i specifični sadržaji čiji obim ne može biti veći od 20% u odnosu na utvrđeni nastavni plan i program. Specifične sadržaje iz prethodnoga stava ovoga člana utvrđuje upravni odbor srednje škole, na osnovu prijedloga osnivača, učenika, njihovih roditelja, odnosno staratelja i nastavničkog vijeća škole, uz prethodno pribavljeno mišljenje Ministarstva.</p> <p>Izuzetno, u vjerskim školama specifični sadržaj iz stava 1 ovoga člana može biti i veći od 20% u odnosu na utvrđeni nastavni plan i program, ali ne veći od 40%.</p> <p>Član 37</p> <p>Radi utvrđivanja novih oblika i sadržaja rada, Ministarstvo može jednu ili više srednjih škola proglasiti eksperimentalnom ili osnovati eksperimentalnu srednju školu.</p> <p>Za eksperimentalnu srednju školu može se donijeti odluka o odstupanju od odredaba ovoga zakona u primjeni nastavne norme, dnevnog i sedmičnog opterećenja učenika nastavnim satima, načinu ocjenjivanja znanja, organiziranja odjeljenja i primjene nastavnog plana i programa. Osnivanje i rad eksperimentalne srednje škole i proglašenje postojećih škola eksperimentalnim, uređuje se bližim propisom koji donosi Ministarstvo.</p>		
	Zakon o srednjoj školi		11/01, 17/04 15/12 5/17	
Hercegovačko-neretvanski kanton	Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju		5/00, 4/04, 5/04	„Narodne novine Hercegovačko neretvans

	Zakon o srednjoškolskom odgoju i obrazovanju	<p>Članak 83</p> <p>Na kraju nastavne godine ili školske godine učenicima koji imaju prolazne ocjene iz svih predmeta izdaje se svjedodžba, a učenicima s jednom ili više nedovoljnih ocjena izdaje se uvjerenje.</p> <p>Škola koja ne realizira nastavnim planom i programom propisane nastavne sate i nastavne dane ne može izdati svjedodžbe učenicima. Za neostvarenje Nastavnog plana i programa odgovoran je ravnatelj škole i organ upravljanja. U slučaju izvanredne okolnosti nastale elementarnom i drugom nepogodom, ili dugotrajnim neodržavanjem nastave, na prijedlog Ministarstva, Vlada Županije donosi odluku o početku i završetku nastavne godine, te realiziranju nastavnog plana i programa, i propisanog i ostvarenog broja nastavnih sati i dana.</p>	8/00	ke županije“
Zapadno-hercegovački kanton	Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj školi.	<p>Članak 19.</p> <p>(Eksperimentalna osnovna škola)</p> <p>(1) Radi utvrđivanja novih oblika i sadržaja rada Ministarstvo može jednu ili više osnovnih škola proglasiti eksperimentalnom. (2) Za eksperimentalnu osnovnu školu može se donijeti odluka o odstupanju od odredaba ovoga Zakona u primjeni nastavne norme, dnevnom i tjednom opterećenju učenika nastavnim satima, načinu ocjenjivanja, organiziranju razrednih odjela i primjeni nastavnog plana i programa.</p>	6/04, 8/04, 8/08, 10/08, 14/08, 12/11	„Narodne novine Županije Zapadnohercegovačke“
	Zakon o odgoju i obrazovanju u srednjoj školi	<p>Članak 25</p> <p>(Eksperimentalna srednja škola)</p> <p>(1) Radi utvrđivanja novih oblika i sadržaja rada Ministarstvo može jednu ili više srednjih škola proglasiti eksperimentalnom. (2) Za eksperimentalnu srednju školu može se donijeti odluka o odstupanju od odredaba ovoga Zakona u primjeni nastavne norme, dnevnom i tjednom opterećenju učenika nastavnim satima, načinu ocjenjivanja, organiziranju razrednih odjela i primjeni nastavnog plana i programa.</p>	6/04, 8/04, 8/08, 14/08, 12/11	

<p>Kanton Sarajevo</p>	<p>Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju</p>	<p>Član 27 (Godišnji program rada škole)</p> <p>(1) Rad u školi u toku školske godine realizira se na osnovu godišnjeg programa rada škole (u daljem tekstu: godišnji program) u skladu sa razvojnim planom škole koji se donosi u skladu sa metodologijom izrade godišnjeg programa rada škole.</p> <p>(2) Godišnji program sadrži obavezne i druge oblike rada, kao i izvještaj o realiziranju godišnjeg programa za prethodnu školsku godinu.</p> <p>(3) Nastavničko vijeće utvrđuje prijedlog godišnjeg programa na osnovu nacрта kojeg priprema direktor, a usvaja ga školski odbor.</p> <p>(4) Ako zbog izuzetnih okolnosti dođe do izmjene 40-satne radne sedmice iz člana 85. stav (1) ovog zakona, nije potrebno provoditi proceduru donošenja izmjena i dopuna godišnjeg programa rada škole.</p> <p>(5) Škola, nakon usvajanja, dostavlja godišnji program rada u elektronskoj verziji, najkasnije do 30. septembra za tekuću školsku godinu, i to po jedan primjerak osnivaču, odnosno Ministarstvu i nadležnom organu općine.</p> <p>Član 33 (Početak i trajanje školske godine)</p> <p>(1) Školska godina počinje 1. septembra, a završava se 31. augusta naredne godine.</p> <p>(2) Nastavna godina počinje prvog radnog dana u septembru tekuće, a završava se najkasnije do 30. juna naredne godine, osim ako ministar drugačije ne propiše školskim kalendarom.</p> <p>(3) Školska godina počinje i završava intoniranjem državne himne i podizanjem zastave države Bosne i Hercegovine.</p> <p>(4) Nastava u školi izvodi se po polugodištima i traje najmanje 35, a najviše 37 radnih sedmica, s tim da se nastavni plan i program realizira u okviru najmanje 33, a najviše 35 radnih sedmica</p> <p>(5) Nastava u prvom i završnom razredu škole traje, za jednu sedmicu kraće, u odnosu na nastavu iz stava (4) ovog člana.</p> <p>(6) Nastava u prvom polugodištu počinje prvog radnog dana u septembru i završava se po pravilu 31. decembra tekuće kalendarske godine.</p> <p>(7) Zimski odmor za učenike traje četiri sedmice i koristi se po pravilu nakon završetka prvog polugodišta.</p> <p>(8) Nastava u drugom polugodištu počinje poslije zimskog odmora i završava se nakon ispunjenja uvjeta iz st. (4) i (5) ovog člana.</p> <p>(9) Odgojno-obrazovni rad izuzetno može trajati i kraće od vremena propisanog st. (4) i (5) ovog člana i može se prekidati u toku polugodišta, odnosno školske godine, u slučaju proglašenja prirodne katastrofe, elementarne nepogode, stanja</p>	<p>23/17 33/17 30/19 34/20 33/21</p>	<p>„Službene novine Kantona Sarajevo“</p>
------------------------	--	---	--	---

		<p>neposredne ugroženosti i ratnog stanja, o čemu na prijedlog ministra odluku donosi Vlada, kao i odluku o pomjeranju početka nastave u prvom i drugom polugodištu i produžetak zimskog odmora, zavisno od klimatskih ili drugih uvjeta, s tim da u toku školske godine bude ostvaren godišnji fond nastavnih sati, u skladu sa članom 24. stav (15) ovog zakona.</p> <p>(10) Ministar utvrđuje školski kalendar za svaku školsku godinu i objavljuje ga najkasnije do 30. juna tekuće godine za narednu školsku godinu.</p> <p>(11) Ukoliko je osnivač škole vjerska zajednica odnosno crkva, nastavni kalendar za svaku školsku godinu donosi osnivač uz saglasnost ministra.</p> <p>(12) Nastavni kalendar donosi se najkasnije dva mjeseca prije početka školske godine."</p> <p style="text-align: center;">Član 36 (Organizacija nastave)</p> <p>(1) Škola organizira nastavni proces u petodnevnoj radnoj sedmici.</p> <p>(2) Nastavni čas u osnovnoj školi traje 45 minuta, a u centrima 40 minuta, osim ako nastavnim planom i programom nije drukčije određeno.</p> <p>(3) Nastava se organizira po razredima, a neposredno izvodi u odjeljenju ili u grupi u skladu sa nastavnim planom i programom.</p> <p>(4) Škola je obavezna u Godišnjem programu rada, za realizaciju predmetne nastave, planirati četiri sedmice izvođenja nastave u online okruženju i to po dvije sedmice u svakom polugodištu, a u skladu sa utvrđenim rasporedom časova i satnicom za redovnu nastavu.</p> <p>(5) Za učenike I, II, III razreda može se organizovati fleksibilno trajanje nastavnog časa unutar zadanog dnevnog vremenskog okvira.</p> <p>(6) U toku sedmice učenici I, II i III razreda mogu imati najviše 20 časova svih oblika odgojno-obrazovnog rada s tim da u toku dana ne mogu imati više od četiri časa redovne nastave.</p> <p>(7) U toku sedmice učenici IV, V i VI razreda mogu imati najviše 25 časova nastave, s tim da u toku dana ne mogu imati više od pet časova redovne nastave.</p> <p>(8) U toku sedmice učenici VII, VIII i IX razreda mogu imati najviše 30 časova nastave, s tim da u toku dana ne mogu imati više od šest časova redovne nastave.</p> <p>(9) Izuzetno, učenici od V do IX razreda u toku sedmice mogu imati jedan čas više redovne nastave u odnosu na broj časova propisan u st. (6) i (7) ovog člana i to samo kada se radi o predmetima koji se u skladu sa standardima i normativima za osnovnu školu dijele u grupe.</p> <p>(10) Nastavnik je obavezan svake druge školske godine realizirati ogledni čas.</p>		
--	--	---	--	--

		<p>(11) Direktor škole može, u izuzetnim slučajevima, odlučiti da produži ili skрати trajanje časova, ili donijeti odluku da se nastava realizira u online okruženju najduže do dvije sedmice, o čemu je obavezan obavijestiti Ministarstvo.</p> <p>(12) Ministar može, u izuzetnim okolnostima, odlučiti da produži ili skрати trajanje časova ili da se nastava realizira u online okruženju, u pojedinim ili svim školama na području Kantona.</p> <p>(13) Učenici u toku jednog nastavnog dan po rasporedu ne mogu imati dva časa istog predmeta, osim ako to ne zahtijeva organizacija rada i način izvođenja nastavnog predmeta.</p> <p style="text-align: center;">Član 37</p> <p>(3) U realizaciji nastave u online okruženju mogu se koristiti digitalni i drugi sadržaji, koji se pripremaju u skladu sa kriterijima za evaluaciju digitalnih i drugih obrazovnih sadržaja, koje donosi ministar.</p>		
	<p style="text-align: center;"><u>Zakon o srednjem obrazovanju</u></p>	<p style="text-align: center;">Član 41</p> <p>(2) U toku nastavne godine koja se odvija u redovnom nastavnom procesu u školi, škola je dužna u godišnjem programu rada planirati četiri sedmice online nastave, po dvije u svakom polugodištu, u skladu sa utvrđenim rasporedom časova i satnicom za redovnu nastavu.</p> <p style="text-align: center;">Član 44</p> <p>(2) Na prijedlog ministra Vlada može utvrditi, zavisno od klimatskih ili drugih uvjeta pomjeranje početka nastave u prvom ili drugom polugodištu, obavezu realiziranja nastave po kombinovanom modelu ili u online okruženju, s tim da se u toku školske godine ostvari minimalno 90% od fonda nastavnih časova predviđenih nastavnim planom i programom.</p> <p>(Dopune člana 45.) (1) U članu 45. u stavu (1) iza riječi: "časova" dodaju se riječi: "ili da se nastava realizira u online okruženju." (2) U stavu (2) iza riječi: "časova" dodaju se riječi: "ili donijeti odluku da se nastava realizira u online okruženju, a najduže do dvije sedmice.</p> <p style="text-align: center;">Članu 53</p> <p>(2) Prilikom realizacije nastave u online okruženju mogu se koristiti digitalni i drugi sadržaji, koji se pripremaju u skladu sa kriterijima za evaluaciju digitalnih i drugih obrazovnih sadržaja, a koje donosi ministar.</p>	<p style="text-align: center;">10/04, 34/07</p>	

Kanton 10	Zakon o osnovnom školstvu	<p>Članak 40</p> <p>Osnovna škola može biti vježbaonica za studente nastavnickih fakulteta i mjesto održavanja eksperimentalnih programa. Poblize odredbe o uvjetima, nacinu rada, kadrovima te mreži vježbaonica i eksperimentalnih programa utvrđuje Ministarstvo na prijedlog nastavnickih fakulteta u Kantonu ili izvan Kantona.</p>	12/04, 12/08	„Narodne novine Hercegbosanske županije“
	Zakon o srednjem školstvu	<p>Članak 44</p> <p>Srednja škola može obavljati provjeru vrijednosti novih obrazovnih sadržaja, oblika i metoda rada, te nove nastavne opreme prema eksperimentalnom programu, kojega odobrava Ministarstvo.</p> <p>Članak 45</p> <p>Srednja škola može obavljati provjeru vrijednosti novih obrazovnih sadržaja, oblika i metoda rada, te nove nastavne opreme prema eksperimentalnom programu, kojega odobrava Ministarstvo.</p>	12/04, 12/08	

<p>BRČKO DISTRIKT BIH</p>	<p>Zakon o obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u BDBIH</p>	<p>Član 38 (Prekid odgojno-obrazovnog rada) (1) U toku školske godine ne smije se prekidati odgojno-obrazovni rad. (2) Odgojno-obrazovni rad može se prekinuti u slučaju: a) elementarne nepogode; b) epidemija; c) zarazne bolesti, d) ili drugih posebnih razloga. (3) Odluku o prekidu odgojno-obrazovnog rada donosi šef Odjeljenja. (4) Izgubljeni radni dani se nadoknađuju u toku školske godine.</p> <p>Član 44 (Novi oblici rada) (1) Radi uvođenja novih oblika i sadržaja rada i inovacija u nastavnoj tehnologiji, a na prijedlog stručnih međunarodnih i domaćih institucija, Odjeljenje može jednu ili više škola proglasiti eksperimentalno-oglednom. (2) Škola može uz odobrenje Odjeljenja, razvijati nove organizacione oblike i primjenjivati nove pristupe u sadržaju i metodu obrazovanja i obuke u cilju uvođenja korisnih promjena u obrazovni sistem. (3) Škola može uz odobrenje Odjeljenja učestvovati u projektima vladinih i nevladinih organizacija, a koje su u skladu sa odgojno-obrazovnim radom škole.</p> <p>Član 52 (Drugi načini obrazovanja) (1) Učeniku koji zbog invalidnosti ili druge teške bolesti ne može pohađati nastavu, obrazovanje se omogućuje kod kuće. (2) Učeniku koji je zbog duge i teške bolesti smješten u zdravstvenu ustanovu, obrazovanje se pruža u bolnici, a učenik koji je smješten u socijalnu ustanovu pohađa školu koja je najbliža toj ustanovi. (3) Obrazovanje učenika iz stavova 1 i 2 ovog člana urejuje Odjeljenje, na prijedlog Pedagoške institucije. (4) U slučaju da učenik iz zdravstvenih razloga nije u mogućnosti da učestvuje u nekoj fizičkoj aktivnosti ili izvođenju fizičke vježbe iz određenog nastavnog predmeta ili ako bi takva vježba mogla da ugrozi njegovo zdravlje, privremeno ili trajno se oslobađa takvih aktivnosti. (5) Odluku o oslobađanju učenika iz stava 4 ovog člana donosi nastavničko vijeće na preporuku nadležne zdravstvene ustanove.</p>	<p>10/08, 25/08</p>	<p>„Službeni glasnik BD BIH“</p>
-----------------------------------	--	---	-------------------------	----------------------------------

Dodatak 4: Detaljnja metodologija

Svrha anketa je bila dobiti ključne informacije o stepenu zadovoljstva različitih aspekata kvaliteta učenja na daljinu i potreba nastavnog osoblja i stručnih saradnika. S obzirom na pandemijske uvjete i efikasnost prikupljanja podataka, istraživanje će se provoditi online putem. Identificirane su tri različite ciljne skupine i to

- (I) stručni saradnici u školama koji su imali direktan uvid u provedbu nastave,
- (II) nastavno osoblje i
- (III) učenici.

Za svaku ciljnu (pod)skupinu konstruiran je poseban mjerni instrument – anketni upitnik (Dodatak 6). Kada su učenici u pitanju istraživanje će imati tri vrste upitnika za tri skupine učenika:

- (I) učenici nižih razreda osnovne škole (IV i V razred)
- (II) učenici viših razreda osnovne škole (VII, VIII i IV razred)
- (III) učenici srednje škole

Između ove tri skupine učenika postoje razlike u svakom segmentu razvoja (kognitivni, socio-emocionalni, fizički) što je jedan od razloga izrade posebnih upitnika za svaku skupinu. Pored toga, u prethodnih godinu i po dana, postojale su određene razlike između učenika u osnovnoj i učenika u srednjoj školi, kada je način izvođenja nastave u pitanju, što je takođe jedan od faktora, koji zahtijeva drugačiji pristup ispitivanju.

Metod za prikupljanje podataka u toku istraživanja definiran je tehnikom ankete i instrumentom anketnog upitnika koji će ciljnoj populaciji bio distribuiran u formi upitnika putem internet (online) linka kojim će moći pristupiti nastavno osoblje, stručne službe te administrativno osoblje (ciljna populacija).

Svi mjerni instrumenti bili su pilotirani (pilot istraživanje u jednoj (1) školi na osnovu prvog nivoa stratifikacije). Nakon pilota, svi instrumenti su pregledani i finalizirani.

Ankete su anonimne, a kako bi se smanjila mogućnost otkrivanja identiteta koja bi mogla utjecati na iskrenost odgovora stručnih saradnika, nastavnog kadra i učenika, prikupljeni demografski pokazatelji povezani su osnovnim informacijama, npr. starosna dob i naučno-stručno područje u kojem predavači predaju.

Proces uzorkovanja je definiran kao *stratificirani višefazni slučajni uzorak* koji definira škole u koje će biti distribuiran anketni upitnik.

Višefazna stratifikacija u ovom istraživanju podrazumijeva tri nivoa stratifikacije i to

- (I) *prvo prema administrativno-političkom uređenju Bosne i Hercegovine* na tri stratum entitete Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska i Distrikt Brčko,
- (II) zatim unutar svakog stratuma (Distrikt Brčko – jedna (1) regija) vrši se stratifikacija *na osnovu regija*: Republika Srpska (tri regije – Zapad (Banja Luka), Jug (Trebinje) i Sjeveroistok (Bijeljina), Federacija BiH (10 kantona: Unsko-sanski kanton, Posavski kanton, Tuzlanski kanton, Zeničko-dobojski kanton, Bosansko-podrinjski kanton, Srednjobosanski kanton, Hercegovačko-neretvanski kanton, Zapadnohercegovački kanton, Kanton Sarajevo, Kanton 10).
- (III) treća stratifikacija bit će vršena na osnovu *urbano-ruralne kategorizacije* škola koje imaju mogućnost da budu birane u uzorak što se primarno odnosi na osnovne škole.

Škole koje su slučajno (*random*) izabrane u uzorak su:

REGIJA BANJA LUKA - RS
Petar P. Njegoš, Bulevar Vojvode S.S. 16 A, B.Luka
Branko Radičević, Bulevar Vojvode S.S. 116, B.Luka
Đura Jakšić, Subotička bb, Šargovac, B.Luka
Liješće, Liješća bb, Brod
Mladen Stojanović, G.Podgradci bb, G.Podgradci
Georgios A. Papandreu, Aleksandrovac bb, Aleksandrovac
Petar P. Njegoš, Busnovi bb, Busnovi
Vuk Karadžić, Sitneši bb, Sitneši
Nikola Tesla, Cara Lazara bb, Prnjavor
REGIJA BIJELJINA - RS
Petar P. Njegoš, Brđani bb, Boljanić
Torod Dokić, Kalenderovci bb, Kalenderovci
Sveti Sava, Svetog Save 26, Bijeljina
Sutjeska - Modriča, Maksima Gorkog 2, Modriča
Filip Višnjić, Donja Trnova bb, Ugljevik
Medicinska škola, Pop Ljubina103, Doboj
Ekonomska škola , Račvanska 96, Bijeljina
SŠC "Petar Kočić", Vuka Karadžića 69, Zvornik
REGIJA TREBINJE - RS
Petar P. Njegoš, Draže Mihajlovića 38, I.Ilidža
Sv. Vasilije Ostroški, Gorički put bb, Gorica
Veselin Masleša, Karađorđeva bb, Foča
SŠC "Aleksa Šantić", Petra Samardžića bb, Nevesinje
KANTON SARAJEVO - FBiH
Četvrta osnovna škola - Ilidža, Put Famosa 33
OŠ " 6.mart " Hadžići, Anđelka Lažetića 5
OŠ "Safvet beg Bašagić", Gimnazijska 1
OŠ "Fatima Gunić", Nerkeza Smailagića 18
OŠ "Skender Kulenović", Bulevar Mimar Sinana bb
Gimnazija Obala, Obala Kulina bana 3
Srednja građevinsko geodetska škola, Franca Lehara 5
Srednjoškolski centar Vogošća, Jošanička 119
TUZLANSKI KANTON - FBiH
JU OŠ "Seona" Aljkovići, Banovići
JU OŠ "Jala" Tuzla, Muharema Fizovića 2 Tuzla
JU OŠ "Šerići" Šerići, Živinice
JU OŠ "Hamdija Kreševljaković" Kamberi, Gradačac

JU OŠ "Breške" Breške, Tuzla
JU OŠ "Miričina" Miričina, Gračanica
JU OŠ "Mejdan" Tuzla, Muftije ef Kurta bb Tuzla
JU Mješovita srednja škola „Hasan Kikić“ Gradačac, Sarajevska bb
JU Mješovita srednja saobraćajna škola Tuzla, Bosne Srebrene 6
JU Turističko-ugostiteljska škola Tuzla, Muhameda Hevaija Uskufija 3
SREDNJOBOSANSKI KANTON - FBiH
Osnovna škola "Kiseljak", Josipa bana Jelačića 42/A
Osnovna škola "fra Marijan Šunjić", Stojkovići
Osnovna škola "Mehurići", Mehurići bb
Osnovna škola "Dubravica", Preočica, Preočica bb
Mješovita srednja škola Bugojno, Zlatnih Ljiljana bb
HERCEGOVAČKO NERETVANSKI KANTON - FBiH
O.Š. Ilije Jakovljevića Ante Starčevića bb 88 000 Mostar
JU O.Š.Suljo Čilić - Jablanica Bokulja 28 88 420 Jablanica
O.Š. Omer Maksumić-Podveležje-88 206 Podveležje
O.Š. Antuna Branka Šimića (I) Kraljice Katarine 38 88 000 Mostar
O.Š. Čerin Čitluk, Čerin bb 88 265 Čerin
Srednja strojarska škola Fausta Vrančića Mostar Kralja Zvonimira 24 88000 Mostar
Srednja škola Stolac Don Lazara Lazarevića 88360 Stolac
BOSANSKOPODRINJSKI KANTON - FBiH
Osnovna škola „Husein ef. Đozo“ Goražde
Mješovita srednja škola „Enver Pozderović“
KANTON 10 - FBiH
OŠ "Ivan Goran Kovačić", Livno
Srednja strukovna škola, Tomislavgrad
ZAPADNOHERCEGOVAČKI KANTON - FBiH
Osnovna škola Marka Marulića Ljubuški
Srednja škola Antuna Branka Šimića, GRUDE
ZENIČKO-DOBOJSKI KANTON - FBiH
Osnovna škola Alija Nametak, Zenica
Osnovna škola Hasan Kikić, Zenica
Osnovna škola Žepče
Osnovna škola "Prva osnovna škola"; Maglaj
Gimnazija Rizah Odžević, Zavidovići
Mješovita Srednja Škola, Adolfa Goldbergera, Zenica
UNSKO-SANSKI KANTON - FBiH
U OŠ "HARMANI I", BIHAĆ
OŠ "ĆORALIĆI", CAZIN

OŠ "SEAD ĆEHIĆ", VELIKA KLADUŠA
OŠ "HASAN KIKIĆ", SANSKI MOST
JU "Mješovita elektrotehnička i drvoprerađivačka srednja škola", BIHAĆ
MSŠ "Hasan Musić", BUŽIM
POSAVSKI KANTON - FBiH
Osnovna škola Orašje
Srednja škola Pere Zečevića, Odžak
DISTRIKT BRČKO - FBiH
JU Četvrta osnovna škola Brčko distrikt BiH
Ekonomska škola, Brčko

Dodatak 5: Intervju protokoli sa sa predstavnicim nadležnih ministarstava obrazovanja/pedagoških zavoda; Intervju protokol sa ekspertima u oblasti obrazovanja i organizacijama civilnog društva; Intervju protokol sa predstavnicima poslodavaca

**PROTOKOL INTERVJUA SA PREDSTAVNICIMA NADLEŽNIM MINISTARSTVIMA
OBRAZOVANJA /ZAVODIMA**

Protokol za intervjuje koji UNICEF provodi u sklopu dva istraživanja: "Procjena kvaliteta obrazovanja na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH" i " Procjena potreba nastavnog osoblja u obrazovanju na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH"

Hvala vam za učešće.

Ovaj intervju vršimo kako bi došli do informacija o obrazovanju na daljinu u osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, gdje nas posebno interesuje kakav je njegov kvalitet, koje su potrebe nastavnog osoblja, te kako ga unaprijediti. Svrha našeg današnjeg razgovora da čujemo o vašem iskustvu i ramišljanu o ovoj temi. Vaš doprinos će nam uveliko pomoći da razumijemo i sumiramo podatke o postojećim aktivnostima, praksama, kao i nedostacima učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini.

Svi vaši komentari su strogo povjerljivi i nećete biti identifikovani na bilo koji način u bilo kom izvještaju.

[NAPOMENA: Zapisati ime, poziciju i pun naziv institucije]

1. Kako generalno procjenjujete nastavu na daljinu u proteklom periodu u administrativnoj jedinici (kantonu, entitetu) u kojoj radite? Koje su bile pozitivne stvari, a koje nedostaci?
 - a. Kako procjenjujete bazični tehnički kapacitet škola (npr. računari, kvalitet mreže itd.) za obrazovanje na daljinu ?
 - b. Kako procjenjujete pedagošku i tehničku osposobljenost ljudskih potencijala za ovu vrstu obrazovanja?
 - c. Kako procjenjujete nivo koordinacije u obrazovnom sistem tokom realizacije nastave na daljinu? Da li su do svih škola dolazile adekvatne informacije i instrukcije o načinu provođenja nastave?

2. Molim vas da li bi mogli sa nama podijeliti dokumenta, upustva, regulacije za koje smatrate da bi mogla doprinijeti ovoj studiji? Da li su te postojeće norme dovoljne ili je potrebno u novonastalim okolnostima ovu oblast detaljnije definisati?

3. Što se tiče eventualne prilagodbe zakonskog, finansijskog i administrativnog okvira za nastavu na daljinu ili kombinirano učenje, da li je i šta – po vašem mišljenju – potrebno primijeniti/prilagoditi?
 - a. Po vašem mišljenju, jesu li škole u vrijeme pandemije bile u stanju i koristile EU alate za samoevaluaciju? Jesu li škole koristile SELFIE?
 - b. Po vašem mišljenju, da li postojeći zakonski okvir omogućava nastavu na daljinu i kombinirano učenje, ili ga treba dodatno prilagoditi? U kom segmentu?
 - c. Po vašem mišljenju, što se tiče postojećeg finansijskog okvira, treba li planirati posebna i/li dodatna sredstva za nastavu na daljinu i kombinirano učenje? O kojem iznosu/postotku povećanja je riječ? Koliko je u doba pandemije bila važna javna nabavka, jeste li imali problema kada je u pitanju nabavka opreme, interneta/ veze, platformi?

- d. Po vašem mišljenju, je li postojeći administrativni okvir bio zadovoljavajući u vrijeme pandemije (razvoj ljudskih resursa u ministarstvima/PPZ/školama – sa naglaskom na nastavnike)?

4. Da li u proteklom periodu i sada postoje mjere i politike koji bi trebale da olakšaju provođenje nastave na daljinu?

- a. Da li je postojala dodatna obuka nastavnog osoblja? Ako da, kako je bila organizovana obuka? Ko je razvio i implementirao obuke? Jesu li bile plaćene? Koliko je to trajalo? Koje obuke su po vama bile najkorisnije?
- b. Da li su bile definisane/izabrane online platforme koje se koriste? Koji onlajn alati su najčešće korišteni? Da li su ti alati bili jasno definisani od nadležnih obrazovnih institucija ili je nastavno osoblje moglo i svojevoljno da bira alate? Jesu li platforme/aparati bili plaćeni ili su bili besplatni?
- c. Da li su tokom pandemije postojale dodatne finansijske stavke i budžeti za realizaciju nastave na daljinu?

5. Prema vašim saznanjima, na koji način su učenici sa poteškoćama u razvoju i pripadnici ranjivih grupa bili uključeni u nastavu na daljinu?

6. Da li imate pokazatelje o uticaju nastave na daljinu i kombiniranog učenja u smislu realizacije nastavnih planova i programa i ostvarivanja planiranih ishoda učenja?

7. Prema vašem mišljenju, je li i koliko je u učenju na daljinu i kombiniranom učenju bilo upotrebe suvremenih didaktičkih pristupa?

8. Prema vašem saznanju, kakva je bila situacija sa izvođenjem i kvalitetom praktične nastave?

9. Da li smatrate da u budućnosti treba zadržati određene oblike nastave na daljinu, bez obzira na epidemiološke okolnosti? Ukoliko da, koje oblike nastave na daljinu i u kojoj mjeri?

10. U kontekstu nastave na daljinu, koje su po vama glavne potrebe nastavnog osoblja o kojima treba voditi računa u budućnosti?

- a. Prema vašem saznanju, koje su potrebe škola i nastavnog osoblja po pitanju IKT opreme, mrežne povezanosti, treninga za korištenje IKT opreme i aplikacija, za uspješnu provedbu učenja na daljinu?
- b. Prema vašem saznanju, koje su potrebe nastavnog osoblja po pitanju metodoloških pristupa u podučavanju na daljinu i kreiranja digitalnog sadržaja za uspješno odvijanje nastave na daljinu?

11. Koje mjere predlažete u budućnosti, po pitanju nastave na daljinu i kombiniranog učenja?

[NAPOMENA: Zamoliti predstavnike ministarstava za informaciju o budžetskim odvajanjima za sektor obrazovanja za 2019/2020 i 2020/2021 godinu]

Hvala vam još jednom na učešću u ovom razgovoru!

PROTOKOL INTERVJUA SA EKPERTIMA U OBLASTI OBRAZOVANJA I ORGANIZACIJAMA CIVILNOG DRUŠTVA

Protokol za intervjuje koji UNICEF provodi u sklopu dva istraživanja: "Procjena kvaliteta obrazovanja na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH" i " Procjena potreba nastavnog osoblja u obrazovanju na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH"

Hvala vam za učešće.

Ovaj intervju vršimo kako bi došli do informacija o obrazovanju na daljinu u osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, gdje nas posebno interesuje kakav je njegov kvalitet, koje su potrebe nastavnog osoblja, te kako ga unaprijediti. Svrha našeg današnjeg razgovora da čujemo o vašem iskustvu i ramišljanu o ovoj temi. Vaš doprinos će nam uveliko pomoći da razumijemo i sumiramo podatke o postojećim aktivnostima, praksama, kao i nedostacima učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini.

Svi vaši komentari su strogo povjerljivi i nećete biti identifikovani na bilo koji način u bilo kom izvještaju.

[NAPOMENA: Zapisati ime, poziciju i pun naziv institucije/organizacije]

1. Kako generalno procjenjujete nastavu na daljinu u proteklom periodu u BiH kao i na prostoru administrativne jedinice (kantonu, entitetu) u kojoj radite? Koje su bile pozitivne stvari, a koje nedostaci?
 - a) Kako procjenjujete bazični tehnički kapacitet škola (npr. računari, kvalitet mreže itd.) za obrazovanje na daljinu ?
 - b) Kako procjenjujete pedagošku i tehničku osposobljenost ljudskih potencijala za ovu vrstu obrazovanja?
 - c) Kako procjenjujete nivo koordinacije u obrazovnom sistem tokom realizacije nastave na daljinu? Da li su do svih škola dolazile adekvatne informacije i instrukcije o načinu provođenja nastave?
2. Da li su te postojeće norme dovoljne ili je potrebno u novonastalim okolnostima ovu oblast detaljnije definisati?
3. Što se tiče eventualne prilagodbe zakonskog, finansijskog i administrativnog okvira za nastavu na daljinu ili kombinirano učenje, da li je i šta – po vašem mišljenju – potrebno primijeniti/ prilagoditi?
 - a) Po vašem mišljenju, jesu li škole u vrijeme pandemije bile u stanju i koristile EU alate za samoevaluaciju? Jesu li škole koristile SELFIE?
 - b) Po vašem mišljenju, da li postojeći zakonski okvir omogućava nastavu na daljinu i kombinirano učenje, ili ga treba dodatno prilagoditi? U kom segmentu?
 - c) Po vašem mišljenju, što se tiče postojećeg finansijskog okvira, treba li planirati posebna i/li dodatna sredstva za nastavu na daljinu i kombinirano učenje? O kojem iznosu/postotku povećanja je riječ? Koliko je u doba pandemije bila važna javna nabavka, jeste li imali problema kada je u pitanju nabavka opreme, interneta/ veze, platformi?
 - d) Po vašem mišljenju, je li postojeći administrativni okvir bio zadovoljavajući u vrijeme pandemije (razvoj ljudskih resursa u ministarstvima/PPZ/školama – sa naglaskom na nastavnike)?

4. Da li u proteklom periodu i sada postoje mjere i politike koji bi trebale da olakšaju provođenje nastave na daljinu?
 - a) Da li je postojala dodatna obuka nastavnog osoblja? Ako da, kako je bila organizovana obuka? Ko je razvio i implementirao obuke? Jesu li bile plaćene? Koliko je to trajalo? Koje obuke su po vama bile najkorisnije?
 - b) Da li su bile definisane/izabrane online platforme koje se koriste? Koji onlajn alati su najčešće korišteni? Da li su ti alati bili jasno definisani od nadležnih obrazovnih institucija ili je nastavno osoblje moglo i svojevolski da bira alate? Jesu li platforme/aparati bili plaćeni ili su bili besplatni?
5. Prema vašim saznanjima, na koji način su učenici sa poteškoćama u razvoju i pripadnici ranjivih grupa bili uključeni u nastavu na daljinu?
6. Prema vašem mišljenju, je li i koliko je u učenju na daljinu i kombiniranom učenju bilo upotrebe suvremenih didaktičkih pristupa?
7. Prema vašem saznanju, kakva je bila situacija sa izvođenjem i kvalitetom praktične nastave?
8. Da li smatrate da u budućnosti treba zadržati određene oblike nastave na daljinu, bez obzira na epidemiološke okolnosti? Ukoliko da, koje oblike nastave na daljinu i u kojoj mjeri?
9. U kontekstu nastave na daljinu, koje su po vama glavne potrebe nastavnog osoblja o kojima treba voditi računa u budućnosti?
 - a) Prema vašem saznanju, koje su potrebe škola i nastavnog osoblja po pitanju IKT opreme, mrežne povezanosti, treninga za korištenje IKT opreme i aplikacija, za uspješnu provedbu učenja na daljinu?
 - b) Prema vašem saznanju, koje su potrebe nastavnog osoblja po pitanju metodoloških pristupa u podučavanju na daljinu i kreiranja digitalnog sadržaja za uspješno odvijanje nastave na daljinu?
10. Koje mjere predlažete u budućnosti, po pitanju nastave na daljinu i kombiniranog učenja?

Hvala vam još jednom na učešću u ovom razgovoru!

PROTOKOL INTERVJUA SA PREDSTAVNICIMA POSLODAVACA UKLJUČENIH U SISTEM STRUKOVNOG OBRAZOVANJA I OBUKE

Protokol za intervjuje koji UNICEF provodi u sklopu dva istraživanja: "Procjena kvaliteta obrazovanja na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH" i " Procjena potreba nastavnog osoblja u obrazovanju na daljinu u osnovnim i srednjim školama u BiH"

Hvala vam za učešće.

Ovaj intervju vršimo kako bi došli do informacija o obrazovanju na daljinu u osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, gdje nas posebno interesuje kakav je njegov kvalitet, koje su potrebe nastavnog osoblja, te kako ga unaprijediti. Svrha našeg današnjeg razgovora da čujemo o vašem iskustvu i ramišljanu o ovoj temi. Vaš doprinos će nam uveliko pomoći da razumijemo i sumiramo podatke o postojećim aktivnostima, praksama, kao i nedostacima učenja na daljinu u Bosni i Hercegovini.

Svi vaši komentari su strogo povjerljivi i nećete biti identifikovani na bilo koji način u bilo kom izvještaju.

[NAPOMENA: Zapisati ime, poziciju i pun naziv kompanije]

1. Kako generalno procjenjujete organizaciju strukovnog obrazovanja i obuke na daljinu u proteklom periodu u vašoj kompaniji? Jeste li uočili i neke pozitivne stavri? Koji su bili nedostaci?
 - a) Jeste li u vrijeme „zatvaranja“ organizirali obuku u vašim radionicama?
 - b) U protekloj školskoj godini koliko je bilo online obuke, a koliko u radionicama?
 - c) Kako procjenjujete bazični tehnički kapacitet vaše kompanije i škola sa kojima saradujete (npr. računari, kvalitet mreže itd.) za strukovno obrazovanje i obuku na daljinu ?
 - d) Kako procjenjujete nivo saradnje i koordinacije sa školama u okviru realizacije strukovnog obrazovanja i obuke na daljinu? nastave na daljinu? Da li su do vaše kompanije i škola sa kojima saradujete dolazile adekvatne informacije i instrukcije o načinu provođenja nastave?
 - e) Kako procjenjujete pedagošku i tehničku osposobljenost ljudskih potencijala vaše kompanije za ovu vrstu obrazovanja i obuke u vašoj kompaniji?
2. Da li postoji legislativa koja reguliše obrazovanje na daljinu u okviru administrativne jedinice kojoj pripadate? Molim vas da li bi mogli sa nama podijeliti dokumenta, uputstva, regulacije za koje smatrate da bi mogla doprinijeti ovoj studiji? Da li su postojeće norme dovoljne ili je potrebno u novonastalim okolnostima ovu oblast detaljnije definisati?
3. Da li u proteklom periodu i sada postoje mehanizmi koji bi olakšali provođenje obrazovanja na daljinu?

- a) Da li je postojala dodatna obuka vašeg osoblja za online obuke? Ako da, ko je razvio i implementirao obuke? Jeste li ih morali platiti ili su bile besplatne? Koliko je to trajalo? Koje obuke su po vama bile najkorisnije?
 - b) Da li su bile definisane/izabrane online platforme koje se koriste? Koji onlajn alati su najčešće korišteni? Da li su ti alati bili jasno definisani od nadležnih obrazovnih institucija ili je nastavno osoblje moglo i svojevolumno da bira alate? Jesu li platforme/aparati bili plaćeni ili su bili besplatni?
 - c) Da li su tokom pandemije postojale dodatne finansijske stavke i budžeti za realizaciju nastave na daljinu?
4. Da li imate pokazatelje o uticaju nastave na daljinu i kombiniranog učenja u smislu realizacije nastavnih planova i programa i ostvarivanja planiranih ishoda učenja?
- a) Prema vašem saznanju, kakva je bila situacija sa izvođenjem i kvalitetom praktične nastave?
5. Da li smatrate da u budućnosti treba zadržati određene oblike nastave na daljinu, bez obzira na epidemiološke okolnosti? Ukoliko da, koje oblike nastave na daljinu i u kojoj mjeri?
6. Koje mjere predlažete u budućnosti, po pitanju obrazovanja i obuke na daljinu?

Hvala vam još jednom na učešću u ovom razgovoru!

Dodatak 6: Anketni upitnici

FOLDER SA SVIM UPITNICIMA

https://drive.google.com/drive/folders/1bTofw7SMXWnT38fGh_12j18KkitYm2QV?usp=sharing

U FOLDER-u (GOOGLE DRIVE):

- UPITNIK ZA NASTAVNO OSOBLJE
- UPITNIK ZA UČENIKE (4-5 RAZRED) OSNOVNA ŠKOLA
- UPITNIK ZA UČENIKE (7-9 RAZRED) OSNOVNA ŠKOLA
- UPITNIK ZA UČENIKE (2-4 RAZRED) SREDNJA ŠKOLA
- UPITNIK ZA STRUČNO OSOBLJE

